
CUMHURİYET MODERNLEŞ(TİR)MESİNDE TARİH, DİN ve ETSİNİTE ALGISI

Adem ÇAYLAK - Adem ÇELİK**

ÖZET

Türkiye’de imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde geleneksel değerlerin kaldırılması toplumun/bireylerin değerler dünyasında boşluklar yaratmıştır. Bu boşluğu doldurmak üzere icat edilmiş olan “modern” değerler boşluğu doldurmak yerine daha da derinleştirmiştir. Bu makalenin amacı, Osmanlıdan Cumhuriyet’e geçişte bireylerin anlam dünyalarında oluşan boşluğu doldurmak için yardıma çağrılan tarih, din ve milliyetçik anlayışının eleştirel analizini yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Cumhuriyet Modernleşmesi, Din, Tarih, Etnisite, Milliyetçilik, Millet inşası.

Giriş

Osmanlı imparatorluğundan cumhuriyet Türkiye’sine geçişte, asıl dönüşüm çok etnikli ve çok dinli bir imparatorluktan “laik” ve tekçi ulus-devlete geçiş

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniv. İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

* Arş. Gör., Kafkas Üniv. İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

alanında yaşanmıştır. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş, ulus-devletin öznesi olan ulusun, kimlerden oluşacağı, hangi araçlar vasıtasıyla inşa edileceği, dinin ulus inşasında yerinin olup/olmayacağı sorularını beraberinde getirmiştir. Modernist bir proje olarak ulus-devletler, belli bir etnik kor üzerine inşa edilir ve geçmişin yeniden yorumlanması, kahramanlıklar, semboller ve mitler üretilmesi üzerine kurulur.¹ Milliyetçi entelijensiyanın söylediğinin aksine, milletler milli bir uyanışın sonucu değildir, ya da Gellner'in deyimiyle, "milliyetçilik, milletlerin kendi öz-bilinçlerine uyanma süreci değildir; ulusların var olmadığı yerde onları icat eder."² Milleti milliyetçilerin inşası olarak gören modernist kuramcılarının tamamı toplumsal, iktisadi ve teknolojik dönüşümlerin ulus-devlet ve ulusu tarih sahnesine çıkardığını, tarihin her döneminde millet ve milliyetlerden söz edilemeyeceğini savunurlar. Millet, "Belirli bir toprak parçası ya da yurttan yaşayan, ayrı bir ortak dili ve kültürü olan az ya da çok kurumsal olarak olgunlaşmış, tarihsel bir cemaat"³ olarak tanımlanırsa, milletlerden söz edebilmek için gerekli olan homojen bir kültür, tek bir dil ve kurumsal olgunlaşmanın sağlanabilmesi gereklidir. Ülkenin tamamındaki insanlara ortak bir eğitim, standart haberler verilmesi ve ortak bilinç yaratılması için gerekli olan teknolojik olanakların ancak modern çağda elverişli hale geldiğini görülür. Diğer bir deyişle, millet verili, ezel/ebed bir kavram olmadığından, milliyetçilerin bir inşası olduğundan, milletin oluşturulması için teknolojik olanakların varlığı merkezi önemdedir. Çünkü millet yukarıdaki tanımlamada da belirtildiği gibi, ortak dil, kültür ve bilincin olduğu tarihsel cemaattir. Bu bağlamıyla, modernist kuramcılar milletlerin, inşası, icadı, muhayyeliği üzerinde dururlar.

Milletin oluşumunda inşa ve tahayyül faktörünün rolünü abarttığı için modernist kuramcılarını eleştiren, etno-sembolist Antony Smith, milletlerin biçimlenişinde, Batılı ve Batılı olmayan milliyetçilikler ayrımı yapmıştır. Smith'e göre, milletlerin oluşumu ve biçimlenmesi Batı'da büyük ölçüde planlanmamışken, Batı dışında milletin biçimleniş büyük ölçüde milliyetçi amaçların ve hareketlerin sonucuydu.⁴ Irak, Mısır, Hindistan gibi sömürge topluluklarında kurulan milletler sınırları ve karakterleri bakımından sömürgeci devlet tarafından tanımlanmışlardır.⁵ Smith'e göre, Batı dışında teritoryal milliyetçilikle-

¹Hobsbawm, Gellner, Anderson gibi milliyetçilik kuramcıları, modern bir kavram olan milletin, milliyetçi entelijensiyanın bilinçli müdahalesinin sonucu olarak ortaya çıktığını belirtirler. Milliyetçilik kuramları için bkz. Umut Özkırmlı, **Milliyetçilik Kuramları**, (Ankara: Doğu Batı, 2008).

² Ernest Gellner, **Thought and Change**, Akt. Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metis, 1995), s. 20.

³ Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, Çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı, 1998), s. 39.

⁴ Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim, 2007), s. 169.

⁵ Smith, a.g.e, s. 170.

rin oluşumunda milleti önceleyen iki temel rota ayırt edilebilir: “Emperyal” ve “sömürgeyel.”⁶ Emperyal durumda söz konusu olan birim biçimsel olarak bağımsız ve hükümandır, yabancı egemenliğinden bağımsızlaşma hareketine gerek yoktur, daha ziyade siyasi ve kültürel ben tarifinde bir dönüşüm ihtiyacıdır. Bu tür ülkelere, Türkiye Cumhuriyeti örnek verilebilir.⁷ Sömürgeyel rotada gerekli olan sadece yeni bir kültürel kimlik oluşturmak değil, bunun yanında bir sömürge olarak yabancı güçlerin yönetiminden kurtulmak, bağımsız ve hükümandan bir güç haline gelmektir. Irak gibi sömürge geçmişleri olan ülkelerin temel problemleri çok etnili bir toplumdaki bütünleşmiş bir millet yaratmaya çalışmaktır. Yeni devletlerin önderlikleri, çok etnili bir mozaikten bütünleşmiş teritoryal milletler yaratmaya çalıştıkça etnik ihtilaf çıkma olasılığı çoğalacak; hatta sömürgecilik ve milliyetçiliğin kendi etnik geçmiş ve kültür mirasını yeniden keşfetmek üzere geçmişe yönelen entelijensiyayı ayaklandırdığı her yerde ayrılma teşebbüsleri de artacaktır.⁸ Smith sömürgeyel rotadan teritoryal millete geçişin, etnik mozaığın olduğu ülkelerde büyük sıkıntılar yarattığını ve sömürgeyel gücün bu ayrılma taleplerini destekleyebileceğini vurgulamak istemiştir. Gerçekten de Ruanda gibi sömürge geçmişleri olan ülkelerde devletin dominant unsurunun kim olacağı konusu sömürgeyel gücün istekleri doğrultusunda şekillenmiştir. Sömürgeci güç gayet keyfi bir biçimde kendi çıkarları doğrultusunda yeni devletin yapısını, sınırlarını belirleyebilmiştir. Smith’in bu yorumlamasından Batılı kimliklerin oluşumunda inşa veya Anderson’un deyimiyle tahayyül unsurunun olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır.⁹ Batı’da milletlerin biçimlenişinde de Batı-dışı toplumlarda olduğu gibi inşa ve tahayyül unsuru ön plandadır. Dolayısıyla batılı ve batı-dışı milliyetçilikleri, Smith gibi oryantalizme açık bir bakış açısıyla değerlendirmek problemlidir.

Milliyetçilikleri/milletin oluşumunu Batılı ve Batılı olmayan gibi ayrıma tabi tutmak yerine (böyle bir ayrım Batılı milliyetçiliklerin oluşumundaki inşa unsurunu gözden kaçırmaya sebebiyet verir), milletin inşası öncesinde etnik açıdan homojen ya da heterojen olan toplumlar arasında bir ayrım yapılabilir. Etnik açıdan homojen olan yerlerde milliyetçiler milletin inşası problemlerinin daha küçük bir kısmıyla, aynı dil ve aynı kültürü paylaşan etnik unsurlarla uğraşırken, etnik açıdan heterojen olan ülkelerde milliyetçi entelijensiya, hem yeni bir dil, kültür, milli bilinç oluşturmakla uğraşmanın yanında, farklı etnik

⁶ Smith, a.g.e, s. 157-190.

⁷ Smith, a.g.e, s. 163-164.

⁸ Smith, a.g.e, s. 207.

⁹ Ulus tahayyül edilmiş siyasal topluluktur, kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde tahayyül edilmiş cemaattir. Bkz., Benedict Anderson, s. 20.

grupları tek bir kimlik çatısı altında eritmek için, asimilasyon, iskân gibi etnik stratejileri de uygulamak durumunda kalmıştır.¹⁰ Türk milli kimliğinin inşasında Smith gibi Batılı ve Batılı olmayan milliyetçilikler arasında bir ayırım yapmak yerine, etnik açıdan homojen ve heterojen ülkelerin milli kimlik inşalarındaki nicel ve nitel farklılıklara yoğunlaşmak, hem oryantalist paradigmanın tuzağından kaçmaya, hem de Türkiye gibi etnik açıdan heterojen bir toplum yapısı üzerinde milli kimlik kurmaya çalışan milliyetçi entelijensiyanın temel problemlerini anlamaya yardımcı olacaktır. Hem Batılı hem Batı-dışı milliyetçiliklerde tahayyül ve inşa unsurunun önemli olduğu gerçeği akılda tutulmakla beraber, etnik açıdan heterojen olan ülkelerdeki millet inşasının, zorunlu olarak dayanması ve yaratması gereken geçmiş, mit ve sembollerin tüm etnik grupların özlemlerini karşılayamamasının yarattığı problemlerinden etnik açıdan heterojen olan Türkiye de kaçmamıştır. Türk milli kimliğinin inşasında Osmanlı ve İslam geçmişi, içersediği zihniyet ve öz olarak olmasa da biçimsel anlamda farklı bir düzleme yerleştirilerek ötekileştirilmiştir. İslam ve Osmanlı geçmişinin ötekileştirilmesinin yaratmış olduğu boşluğu doldurmak için, İslam öncesi Türk geçmişi devreye sokulmuştur. Osmanlı ve İslam geçmişinin yerine, İslam öncesi Türk milli kimliğinin devreye sokulması, Türklükle İslam veya Osmanlı döneminde tanışmış olan farklı etnik unsurların ve hatta Türk Müslüman unsurların rejimle çeşitli sıkıntılar yaşamasına vesile olmuştur. Osmanlı ve İslam geçmişinin farklı bir düzleme oturtulup ötekileştirilmesi, cumhuriyetin modernleşmesinin birinci problemleri alanını oluşturmuştur.

Modern ulus-devletlerin bir yönü haklar ve ödevlerin açıkça belli olduğu anayasalar ise de, diğer yönü ise geçmişin yorumlanması ve milletin etnik bir kor üzerine inşasıdır. Çoğu kez milletin etnik ve özcü tanımıyla, anayasaya, eşit yurttaşlığa vurgu yapan hukuki ve siyasi tanımı arasında, Smith'in ifadeleriyle sivic ve etnik milliyetçilik arasında bir çelişki söz konusudur.¹¹ Millet inşasında, vurgunun siyasi-hukuki yurttaşlığa mı yoksa etnik-özcü kimliğe mi yapıldığı genelde önemli olmakla beraber etnik açıdan heterojen olan Türkiye gibi ülkelerde özellikle önemlidir. Siyasi, hukuki milliyetçiliğe yapılan vurgu farklı etnik unsurların birarada yaşama olanağını artırırken, etnisiteye yapılan yoğun vurgu ise etnik ihtilafları artırır. Cumhuriyet modernleş(tir)mecileri

10 Yeri gelmişken Smith'e yöneltilen bir eleştiriye değinmek gerekir. Smith Batı'da milletlerin oluşumunu anlatırken modern öncesi kimliklere gereğinden fazla vurgu yapar. Batılı milletleri idealize eder. Oysa bütün kimliklerin oluşumunda inşa unsuru ve geçmişin deformasyonu, yorumlanması ve milliyetçi elit tarafından değiştirilmesi söz konusudur. Smith'in milliyetçilik literatürüne en büyük katkısının sivic ve etnik milliyetçilikler arasında yapmış olduğu ayırım olduğu söylenebilir.

¹¹ Anayasal ve etnisist özcü milliyetçilik ayrımları için bkz. Büşra Ersanlı Behar, **İktidar ve Tarih** (İstanbul, Afa, 1992); Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali**, (İstanbul: Birikim, 2003).

aşağıda inceleneceği üzere, dil ve kültür birliğini milletin yegâne tanımlayıcı unsuru saydığından, bu birliği sağlamak için farklı kültür ve etnik gruplar üzerinde asimilasyon, iskân/tehcir gibi etnik stratejiler uygulamışlardır.¹² Türkiye’de yurttaş olmanın koşullarından birisi, anayasaya bağlı olmaksa da, aynı anayasaya bağlı olmaktan daha önemli olanı ise Türk dil ve kültürünü benimsemektir. Türk dilinden anlaşılan devletin resmi dili değildir. Türk dili denildiğinde cumhuriyetçi elitler, kamusal alanı aşan, özel alanın sınırlarına taşan etnik bir dili anlamışlardır. Dolayısıyla, kamusal alanda Türkçe konuşmak devletin eşit yurttaşı olmak için yeterli değildir; Türk dili gündelik işlere varıncaya kadar hayatın her alanında kullanılmalıdır. Türk dilinin kamusal alan dışında kullanımını yaygınlaştırmak için, farklı etnik gruplara Türkçeyi öğretmek meselenin bir boyutunu oluştururken, meselenin diğer boyutunu Türkçe dışındaki dillerin unutturulması ve yok edilmesidir. Erken cumhuriyet döneminde uygulanmış olan tehcir politikalarının asıl amacı, Türklük dışındaki farklı grupların asimilasyonu ve Türkçe dışındaki dillerin yok edilmesidir.

Erken cumhuriyet döneminde çıkan isyanlar, iskân politikalarına meşruluk zemini sağlamakla beraber, iskân politikaların tek gerekçesi değildir ve iskânının tek gerekçesi olmamasının yanında, iskân politikalarındaki önemi de talidir. Çünkü cumhuriyetçi elit, farklılıkları ve farklılıkların tanınmasını Osmanlı devletinin çöküşünün hazırlayıcısı ve temel sebeplerinden birisi olarak görmüştür. “Türkiye’de farklı etnik gruplar yoktur, Türkiye etnik açıdan homojendir...” söylemi cumhuriyet modernleşmesinin üzerine kurulduğu temellerden birisidir. Türkiye’de yaşanan etnik ihtilafları (örneğin Kürt Sorununun) küreselleşme ve post-modernizmle açıklamaya çalışmak kısmen doğru bir girişim olmakla beraber, cumhuriyet modernleşmesinin etnik homojenlik tezinin, etnik ihtilaflardaki etkisini gizlemek veya görmezlikten gelmek gibi bir problemi içerisinde barındırır.¹³ Post-modernizm ve küreselleşmeyle veya çok kolaycı bir biçimde; emperyalizm ve dış mihraklar oyunu gibi söylemlerle, Türkiye’deki etnik problemleri açıklamaya çalışmak cumhuriyet modernleşmesinin milliyetçiliğinin etnisist boyutlarını ihmal eder ve böylesi sorunların yapay olduğu gibi bir yorum doğmasına sebebiyet verir. Post-

¹² Osmanlı geçmişinde de toplumsal tabakalaşma örüntüsü ile uyumsuz olduğu düşünülen tebaayı hizaya getirmek doğrultusunda iskan ve kolonizasyon politikaları ve özellikle son dönemde tehcir uygulamaları olmuşsa da Cumhuriyet dönemi tevarüs ettiği geleneği hepten radikalize etmiş ve ulus ile uyumsuz olduğu düşünülen toplumsal kesimlere yönelik asimilasyona kadar giden daha keskin bir politik tavr almıştır.

¹³ Etnik ihtilaflar ile kapitalist üretim tarzının yeni biçimi arasında ilişki kurup, etnik başkaldırıları modernizme bir tepki oldukları gerekçesiyle gerici olarak yorumlayan Marksist bir çalışma için bkz., Eric Hobsbawm, *1870’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, Çev, Osman Akınhay, (İstanbul: Ayrıntı, 2006), özellikle son bölüm.

modernizm ve küreselleşme gibi olgular, etnik hareketlerin alacağı biçimin nasıl olacağına, günümüzde belirleyici olmakla birlikte, 1980'lerden önce ortaya çıkan etnik hareketleri açıklayamaz. Ancak, Türkiye'de 1980 öncesi yaşanan etnik ihtilafları açıklamak için çokça başvurulan dış mihraklar tezi de, etnik ihtilafları sadece küreselleşme ve post-modernizmle açıklamaya çalışan teorilerin anakronizme düşmesi kadar sıkıntılıdır. Türk milli kimliğinin ve Türk milliyetçiliğinin, diğer etnik referansları (örneğin öz Türkler, Batılı Türkler) görmezden gelinse bile, Türkiye cumhuriyetinin eşit yurttaşı olmak için Türk dili ve kültürünün benimsenmesinin şart koşulması, cumhuriyet modernleşmesinin diğer bir problemleri alanını oluşturur.

Cumhuriyetçi elit, Osmanlı modernleşme hareketinin düşünsel arka planını oluşturan düşünürlerden farklı olarak İslam'ı milli kimliğin kurucu unsurların birisi olarak görmemiş, İslam'ın Osmanlı ve "Arap" türünü Türk milli kimliğinin ötekisi olarak görmüşlerdir. Cumhuriyet modernleşmesinin laiklik algısı, aşağıda inceleneceği üzere, din ve devlet işleri ayrılığı ile din ve vicdan hürriyetinin sağlanması olarak değil, dinin devlet tarafından denetimi üzerine kurulmuştur. İslam ile Osmanlı devletinin çöküşü arasında kurulan ilişkinin etkisiyle din denetim altına alınmıştır. Dinin, Osmanlı'nın çöküşüne sebebiyet verdiği düşünülen tarafları budanmış, din ehlileştirilmiştir. İslam'ın öznesi olan ümmet ile millet siyaseti arasındaki gerilimi aşmak için din millileştirilmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca, devlet, diyanet işleri başkanlığı aracılığıyla dinin içeriğine müdahale etmiş, zaman zaman dini siyasal çıkarlar için araç olarak kullanmıştır. Dinin denetim altına alınmasının ötesinde cumhuriyetçi elitin, din ve devlet işleri arasında ayırımın sağlanması, din ve vicdan hürriyetini sağlaması bakımından laikliği mi, yoksa dinin dünya işleri üzerinde etkinliğinin giderek azalması anlamında sekülerizmi mi hedeflediği muğlâktır. Etnik ihtilaflarda olduğu gibi, Türkiye'de siyasal İslam'ın yükselişini 1980 sonrasında ortaya çıkan çeşitli olgu veya projelerle açıklamaya çalışmak (örneğin, fundamentalizm, Büyük Ortadoğu Projesi, Küreselleşme, post-modernizm) cumhuriyet modernleşmesinin din ve laikliğe bakışının etkisini gizlemek gibi problemler doğurur. Devletin dini denetlemesi ve seküler hedefleri anlaşılmasızın, Türkiye'deki siyasal İslamcı hareketlerin varlıkları anlaşılmasızın, Dinin denetim altında tutulması, halkın desteği olmaksızın millileştirilmesi, zamanla toplumsal hayat üzerindeki etkinliğinin azaltılması amaçları cumhuriyet modernleşmesinin diğer problemleri alanını oluşturur.

Makalenin temel argümanı, Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet Türkiye'sine geçişte, geleneksel sembol ve değer kümelerinin kaldırılmasının bireylerin anlam dünyasında boşluk yarattığı, bu boşluğu doldurmak için icat edilen kavram ve değer kümelerinin oluşmuş olan boşluğu doldurmak yerine,

“rejime karşı” konumlanan hareketlerin beslendiği zengin bir yatak sunduğudur. Cumhuriyet modernleşmesinin, Osmanlı ve İslam geçmişini ötekileştirmesi, dini denetim altında tutması ve dini kamusal alandan uzaklaştırıp bireylerin vicdanına hapsedmesi, bireyin vicdanına hapsedilen dinin doğruluğunu ve meşruluğun yine cumhuriyetçi elitin tayin etmesi, dini ehlileştirilmesi, etnik milliyetçiliğe yaptığı vurgu, bu hareketlerin beslendiği çok zengin bir malzeme sunar. Makale, cumhuriyet modernleşmesinin, din/laiklik, tarih ve milliyetçilik/etnisite algısını açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır.

I. CUMHURİYETÇİ MODERNLEŞMENİN TARİH YAZIMI

A. Osmanlı Geçmişinin Reddi

Modern Türkiye tarihinin başlangıcı veya Türkiye'nin modernleşmesi üzerine yapılan çalışmaların birçoğu 19 Mayıs 1919 ve sonrası ile Osmanlı tarihi arasında keskin bir kopuşun varlığına işaret etmiştir. Bu tarih yazım biçimi, temel tezlerini Mustafa Kemal'in *Nutuk*'una dayandırmıştır. *Nutuk*, Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak basışıyla başlar ve milli mücadele döneminden 1927 yılına kadar olan gelişmeleri anlatır. *Nutuk*, Mustafa Kemal'in Samsun'dan ve sonraki dönemde Türkiye'nin bağımsızlıkçılar ve gericiler-ihanetçiler şeklinde imlenen iki kampa ayrılışını konu almıştır. Birinci kampa Mustafa Kemal'in başını çektiği Kuvay-ı Milliye yerleştirilirken, ikinci kampa İstanbul hükümeti, Halife, çeşitli ülkelerin mandasına girmeyi savunanlar, İslamcılar, Türkiye'deki etnik unsurlar, kısacası Kuvay-ı Milliye'ye ve daha sonra Halk Fırkası'na (HF) muhalif olan (hatta *Nutuk* dikkatle incelendiğinde Kuvay-ı Milliye ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içerisinde yer alıp da, Mustafa Kemal'e muhalif olan) herkes yerleştirilmiştir. *Nutuk*'ta 1919 öncesi durum şöyle tarif edilmiştir: “Padişah ve Halife olan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceği umuduyla alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uymuş, onunla birlikte yalnız kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş.”¹⁴ Bu tarih yazım türüne göre, “Birinci grup, çökmüş Osmanlı kurumlarını ve kültürünü ortadan kaldırıp, yerine modern, laik, demokratik kurumlarla, rasyonel bir ideoloji ve mentalite getirme hedefiyle hareket eden ve sonunda bunu başaran laik, demokrat radikallerin grubuydu. Bunların karşısına dikilen ikinci grup ise sıkıca sarıldığı Osmanlı kurumlarının muhafazasını amaçlamıştı ve esas olarak, Meclis'in şeriat yanlısı, dinci, muhafazakâr, gerici unsurları tarafından oluşturulmuştu. Bunlar laik, modern devletin karşısındaydılar.”¹⁵ Ülkenin 1919'dan sonra iki ayrı kampa ve

¹⁴ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), s. 3.

¹⁵ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup* (İstanbul: İletişim, 2003), s. 15.

karşıt kampa ayrılışını *Nutuk*'a uygun bir biçimde kaleme alan Karpat'a göre, "Bu olaylardan birkaç gün sonra, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Üçüncü Kolordu Müfettişi olarak Samsun'da Anadolu topraklarına ayak bastı. O gün, Türkiye'nin tarihinde yeni bir devrin açılmasının ve memleketin iki ayrı kampa bölünmesinin başlangıcının işaretidir. İstanbul'da Padişah ve hükümeti, Mütteliklerle işbirliği ederek padişahlık idaresinin devamını sağlamaya çalışacaklar; Anadolu'da ise Mustafa Kemal ve onun etrafında toplananlar memleketin toprak bütünlüğünü ve milli bağımsızlığı uğruna emsalsiz bir mücadeleye atılacaklardı"¹⁶ şeklinde açıklamıştır. Ancak bu tarih yazımı, Zürcher'in yerinde tespitiyle, tarihsel gerçekliği açıkça başkalaştırarak, bağımsızlık mücadelesini Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalarını muhafaza etme mücadelesi olarak değil, yeni bir Türk devleti kurma hareketi olarak tanımlamıştır.¹⁷

Bu tarih yazım biçimi, milli kimliğin asli olmazsa olmazlarından olan ötekinin ne olacağına da açık bir göstergesidir. Biricik hedefi muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak olan Cumhuriyetçi Kemalist algının Batıyı ötekileştirmesi açık bir biçimde çelişkili olurdu, çünkü "medeniyete girmek isteyip de garba tevaccüh etmemiş millet"¹⁸ yoktur. Bora'nın tespitiyle, Türk milli kimliğinin öteki imgesi, Türkiye'nin tarihsel-toplumsal gerçekliğine içseldir. Bu yeni 'eski kimlik' tasavvurunda Osmanlı, 'Türk' ün cevherini baskı altında tutarak rüş-tünü engelleyen 'heyula' olarak algılanır.¹⁹ Türk'ün cevherini baskılayan İslam ve Osmanlı geçmişi Falih Rıfkı'nın *Çankaya*'sının merkezi temalarındandır. Atay'a göre, "Milli irade, batıl fikirler ve inançlarla paslanmış ve büyük ölçüde Ortaçağ müesseseleri kadrosunun köleliği altında idi. Her şeyden önce bu irade müspet ilme dayanan ilk eğitim terbiyesi ile kara inançlardan temizlenerek saf kılınmalı ve hürriyetine kavuşturulmalı idi."²⁰ Türk milletinin hürriyetine kavuşmasının koşulu, onu bu esarete sürükleyen koşulları ve zihin yapısını doğru tespit etmesine bağlıydı. "Türk milletinin gerçek düşmanı, ortaçağlı yarı teokratik devletin, müspet ilim ışığı vurmayan, Şark kafasının ta kendisi idi. Düşman onun dışında değil ta içinde idi."²¹ Falih Rıfkı, Şarkı oryantalist bir bakış açısıyla, müspet ilim düşmanı kampa yerleştirerek ötekileştirmiştir. Yüzünü Batıya dönen yeni Türkiye cumhuriyetinin ötekisi, Osmanlı geçmişi ve Şarktır. Şarkın ve Şarkı temsil eden sembollerin tamamının gericilikle eşitlenip ötekileştirilmesi sadece Atay'a değil, Kemalist elitin tamamına içseldir. Türkçülüğün belki de en ırkçı

¹⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi* (Afa, 1996), s. 51.

¹⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (İstanbul: İletişim, 2005), s. 256.

¹⁸ Atatürk, *Söylev ve Demeçleri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006), s. 91.

¹⁹ Tanıl Bora, a.g.e, s. 42.

²⁰ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* (Pozitif, Basım Tarihi Belirtilmemiş), s. 450.

²¹ Atay, a.g.e, s. 451.

kanadını temsil eden Saffet Engin'in eserlerinin tamamı anti-Osmanlılık temalarıyla yüklüdür. Engin, bu durumu şu şekilde açıklamıştır: "Osmanlıca Türkçe olmadığı gibi Osmanlı da ne gönülce ne kafaca Türk değildir; hatta Türk olmadığı şöyle dursun, Türklük düşmanıdır da. O dilde olduğu gibi törbilikte (ahlakta), türede, dinde, güzelyazın ve çalgıda Türklüğe aykırı, Türk tinini yankulamayan yollara sapmıştı. Ulusal kültürün ta kendisi olan bu kurumların hepsi Osmanlı toplumunda, Türklükten uzak, ona aykırı ve düşman kuramlar olarak bütün iğretiliği, düzmeliği ve yabancılığı ile gelmişti. Artık bunlara ayak diremenin ne erişte yersiz olduğunu görmemek elden gelmez."²² Bu bakış açısına göre, Osmanlı ve Osmanlıca Türklük düşmanı olduğu için, Türklüğün de Osmanlı ve Osmanlıca düşmanı olması gerekirdi.

Osmanlı ve Şark geçmişinin ötekileştirilmesinin temelinde, Kemalizmin medeniyet algısı vardır. Medeniyet ve uygarlığın Batıya eşitlenmesi, Doğu ve Doğuya ait kurum, değer ve kavramların hepsinin medeniyet karşılığı görülerek ötekileştirilmesine sebebiyet vermiştir. Kemalist elitin büyük bir çoğunluğu, çoğu kez zannedildiği gibi, Gökaltın bir hars-medeniyet ayrımına gitmezler. Kemalistler için, "medeniyet ayrılık kabul etmez bir küldür. Ya hep alınır yahut hiç alınmaz."²³ Medeniyetin Batıya eşitlenmesi ve topyekûn Batılılaşma kararına varılması Doğulu bir toplum olarak algılanan Osmanlı mirasının reddinin temelini oluşturur. Kemalist elite göre, Osmanlı'nın "gayr-i medeni" Doğulu bir toplum olması, Türklerin gayr-i medeni olduğu anlamına gelmez. Osmanlı mirasının reddinin Türk tarihinde yaratmış olduğu boşluğu doldurmak için yardıma çağrılan Türk Tarih Tezi, Osmanlı tarihinden her bahsettiğinde, bu tarih, "Türk medeniyetinin muzaffer tarihinde bir 'kaza' olarak yer alıyordu."²⁴ Fesin kaldırılmasına yönelik Kemalist değerlendirmelerin birçoğunun üzerinde uzlaştıkları nokta, fesin, Doğunun, dolayısıyla medeniyet karşıtlığının sembolü olmasıdır. Kemalistlere göre, fesin kaldırılması modern Batılı değerlerin geleneksel Doğulu değerler karşısındaki zaferinin sembolik bir ifadesi olarak algılanmıştır. Bozkurt'un bakış açısından bu şekilde anlatılmıştır: "Gerçi fes giymek mesele değildir. Fakat mesele fese kutsallık veren, onu çıkartıp atmağı, mukaddesata hakaret sayan zihniyettir. Şapka giymek, işte böyle bir sakat zihniyeti yerlere, çamura çalmak için gerekliydi ve gereklidir. Şapka, giymekle ilerlemeye mani olan kara engel söküldü, yıkıldı, yerin dibine geçirildi."²⁵ Kemalist tahayyül

²² Engin Arın, *Atatürkçülükte Dil ve Din* (Atatürkent, 1955), s. 41.

²³ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali* (Altın, 1967), s. 156.

²⁴ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* (İstanbul: İletişim, 2003), s. 195.

²⁵ Bozkurt, a.g.e, s. 155. Fesin gerici zihniyetin sembolü sayılarak lanetlenmesi sadece Bozkurt'ta değil, Kemalist elitin tamamında vardır. Ayrıntılı bilgi için, Falih Rıfık Atay, *Çankaya*, Afet İnan, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Engin Arın, *Atatürkçülükte Dil ve Din* isimli kitaplara bakılabilir.

dünyası oryantalist paradigmayla uyumlu bir biçimde, Batıyı rasyonelliğin, demokrasinin, bilim ve ilerlemenin temsilcisi ilan ederken, Doğuyu akıl, bilim, demokrasi, ilerleme ve özgürlük karşıtlığının temsilcisi ilan etmiştir. Osmanlı ve Şark kötü olan ne varsa onun temsilcisi ilan edilince, Osmanlı ve Doğuya ait kavram ve değerler kümesinin tahribatına girişilmiştir. Doğulu kurumlardan kaldırılacak olanlar kaldırılmış, kaldırılamayanlar ise rejimin ihtiyaçlarına göre yeniden dizayn edilmiştir.

B. Osmanlı ve İslam Öncesi Türk Tarihinin İcadı ve İnşası

Osmanlı ve Doğu kimliklerinin modernleşme önünde engel görülerek, ötekileştirilmesi, milli kimliğin inşasında, romantizm açığının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Romantizm açığının kapatılması için, İslam ve Osmanlı öncesi Türk tarihi yardımı çağrılmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihinin inşasının amacı Atay'a göre şuydu: "*Türkler onulmaz aşağılık duygusundan, yani bir medeniyet tarihleri ve ilim ve edebiyat dilleri olmadığı tevekkülünden kurtulmalı, hatta bu aşağılık duygusunu, medeniyete ve ilme hizmet eden başlıca milletlerden olma duygusu ile değiştirmeli idiler. Böyle bir duygu değiştirmede Arapça kadar zengin ve sağlam temelli bir dilleri olduğuna inanmaları şart idi.*"²⁶ Türk Tarih Tezi gibi medeniyetin merkezine Türklüğü yerleştiren Güneş Dil Teorisi gibi bütün dillerin kökenine Türkçe'yi yerleştiren, tezlerin tamamının gayesi Türkleri onulmaz aşağılık duygusundan kurtarmak ve milli kimliğin olmazsa olmazı muzaffer 'ırk' geçmişin varlığını ispatlamaktı. Türk Tarih Tezinin ilk kez ortaya atıldığı metin olan *Methal*'in gayesi "*Asırlarca çok haksız iftiralara uğratılmış, ilk medeniyetlerin kuruluşundaki hizmet ve emekleri inkâr olunmuş büyük Türk milletine, tarihi hakikatlere dayanan şerefli mazisini hatırlatmak*" şeklinde tarif edilmekteydi.²⁷ Osmanlı ve Doğuluğunun medeniyet karşıtlığına eşitlenmesi, Osmanlı ve İslam ailesine dâhil olan Türklerin de medeniyet düşmanı gibi telakki edilmeleri biçiminde bir paradoksu içinde barındırıyordu. Ancak Yeğen'in ifadesiyle, Türk Tarih Tezi Osmanlı ve İslam geçmişini Türklerin tarihinde bir kaza olarak görüyordu. Üstelik Türkler medeniyetin yaratıcısı millet olarak görülüyordu. Etiler ve Sümerlerin Türk telakki edilmeleri, Saffet Engin gibi irrasyonel milliyetçilerin, Türklerin Grek medeniyetinin kurucusu olduğunu iddia etmelerinin temelinde, Türklerin medeni bir millet olduklarını ispat etme girişimleri vardır. Üstelik tarih boyunca Türkler yüzünü Batıya dönmüşler, akınlarını Batıya doğru gerçekleştirmişlerdir.

Türk'ün tabiatı gereği Batılı olduğuna yönelik söylemin en güçlü savunucularından birisi de Mustafa Kemal'dir. Ona göre Türklük ve Batı dünyası

²⁶ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 542.

²⁷ Mesut Yeğen, a.g.e, s. 192.

arasında manevi ruh açısından bir birlik söz konusuysen, ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından bir fark vardır. Mustafa Kemal bu durumu şu şekilde anlatmıştır: “Avrupa’da hala Türk’ün terakkiye hasım bir adam olduğu, manen ve fikren inkişafa gayri müstait bir adam olduğu zannedilmektedir. Bu azim bir hatadır. Cevabımı basitleştirmek için size şu misali serdedeceğim: Farzediniz ki, karşınızda iki adam var; bunlardan birisi, zengin ve emrine her türlü vesait müheyya; diğeri ise fakir ve elinde hiçbir vasita mevcut değil. Bu vesait fıkdanundan başka ikincinin manevi ruhu da diğlerinden hiç farkı ve maduniyeti yoktur.”²⁸ Birçok cumhuriyetçi elite olduğu gibi Mustafa Kemal’e göre de Türk’ün Batılı olan manevi ruhunun, Batılı gibi gelişimine engel olan, Osmanlı, hükümdar ve Halife olarak gösterilmiştir. Tarihi gerçeklerle uyuşmayacak ölçüde Mustafa Kemal’in bakış açısında, “İmparatorluk zamanında sultanın hükümetleri Türk milletinin Avrupa ile temasına mani olmak için ellerinden geleni yapmışlar ve milletin arzu ve iradesinden uzak ve ayrı olarak icra-yı hükümet etmişler ve Türk milletini terakkiden hariç bırakmışlardır”²⁹ anlayışı egemen olmuştur. Bu anlayışın devamı olarak yine Mustafa Kemal, “Tarihimizin en mesut devresi hükümdarlarımızın halife olmadıkları zamandır”³⁰ şeklinde konuşarak Halifeyi Türklerin geri kalmışlığının sebebi olarak sunmuştur. Türklerin ve Batılıların aynı kökenden geldiği, hatta Türklerin Batı medeniyetinin kurucusu olduğuna yönelik ortaya atılmış tezlerin savunucusu olan insanlara, Atatürk’ün güçlü bir destek verdiği bilinmektedir. Türk “ırkının” kökenlerini ve vatanın neresi olduğunu araştırmaya meyleden Afet İnan’a güçlü destek verdiği, onun için devlet kaynaklarını seferber ettiği bilinmektedir. 1928 yılında Fransızca bir coğrafya kitabında, Türklerin ikincil sarı ırka mensup olduğunu okuyan Afet İnan’a, Atatürk’ün “Bu böyle olamaz, sen bunun üzerine çalış” demesi üzerine, İnan, Sağlık Bakanlığı’nın yardımıyla, Anadolu’daki 64. 000 kadın ve erkek iskeleti üzerinde çalışmış ve Anadolu’nun eski bir Türk yurdu olduğunu “ispatlamıştır”. İnan’ın bulgularına göre, “Anadolu’nun orta kısmında bazen, %100’e yakın nisbetlerde brakisafellere (Alpin ırkı, yuvarlak kafataslı) tesadüf edilir.”³¹ İnan’ın doktora tez danışmanı olan Eugene Pittard Atatürk’ün, Türk ırkının menşesine olan ilgisini şöyle izah etmiştir: “Atatürk’ün Türk milletinin menşesini kabil olduğu kadar iyi tanımak hususundaki şiddetli arzusu, milletin Şefini etnik ve ırkî meselelerle alakadar olmağa sür’atle teşvik etti.”³² Atatürk’ün Batılılarla Türklerin manevi ruhu arasında

²⁸ Atatürk, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C: 3, s. 89.

²⁹ Atatürk, a.g.e, s. 88.

³⁰ Atatürk, a.g.e, s. 92.

³¹ Afet İnan, *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi, Türk Irkının Vatanı Anadolu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1947), s. 7.

³² Akt. Afet İnan, a.g.e, s. 10.

kurmuş olduğu birliği, daha ileri götüren İnan'a göre, "Bir ırk olarak Türk halkı görüntü olarak batılılara çok yakındır."³³ Dr. Reşit Galip, ırk üzerine yapılmış çalışmaların çoğunun Türklerin sarı ırka ait olduğunu söylerken, frenoloji (kafatası) üzerine yapılmış olan çalışmaların farklı sonuçlar verdiğini belirtmiştir. Galip, "Uzun boylu, beyaz simalı, düz veya kemerli ince burunlu, muntazam dudaklı, çok kere mavi gözlü ve göz kapakları çekik olarak değil, ufki açıdan 'Türk' beyaz ırkın en güzel örneklerinden biridir" diyordu.³⁴

Türk kimliğinin, Arap ve Osmanlı kimliğinden uzaklaşıp Batı kimliğine yaklaşması gerektiğinin en güçlü savunucusu olan Saffet Engin, Atatürk ihtilalinin iki ereği olduğunu söylemiştir: "Ey Atatürkçüler! İlk ereğiniz Türkleşmektir, çağdaşlaşmaktır. Birincinin en büyük aracı dil-tarih devrimi, ikincisinininki, Laiklik ve Greko-Latin kültürüdür."³⁵ Dil devrimiyle "yapay" Osmanlıcadan ve Arapçadan kurtulunacak, Türk diline hak ettiği değer verilecek; Laiklik ve Greko-Latin kültürü sayesinde çağdaşlaşılacaktır. Engin'in Greko-Latin kültürüyle çağdaşlaşma arasında kurmuş olduğu ilişki Kemalistlerin tümüne içkindir. Ancak Engin, Greko-Latin kültürünün yaratıcısının Türkler olduğunu söyleyerek medeniyet ve Türklük arasındaki mesafeyi kaldırmıştır. Engin'e göre Türkler olmasaydı, Batı medeniyetinden söz etmek mümkün olmazdı. Çünkü ona göre, "Bugünkü Batı kültürü tümüyle, Sümer-Eti-Aka ve Etrüsk Türklerinin toplumsal bir yaşantı kalıntısıdır."³⁶ Hatta Türk Tarih Tezinin ortaya atıldığı kitap olan *Methal*'de, Türklerin dünyanın geri kalanını uygarlaştırmak için Orta Asya'dan dünyanın diğer taraflarına yayıldığı iddia edilmiştir. Türkler, "Orta Asya içdeniz etrafında parlak bir medeniyet yaratmışlardı. Bu iç deniz iklimsel değişikliklere bağlı olarak kuruyunca, Orta Asya'yı terk ederek, dünyanın geri kalanını uygarlaştırmak için dört bir yana dağılmışlardı. Doğu'da Çin'e; Güneyde Hindistan'a; batıdaysa Mısır'a, Mezopotamya'ya, İran'a, Anadolu'ya, Yunanistan'a ve İtalya'ya gitmişlerdi".³⁷ Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezinin temelinde, Yunan ve Roma uygarlığından beslenmeyen hiçbir kültürün uygarlaşması, dola-

³³ Afet İnan'dan akt. Özgür Sevgi Göral, "Afet İnan", Der. Ahmet İnel, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Cilt 2 (İstanbul: İletişim, 2006), s. 257.

³⁴Soner Çağatay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite", Çev. Defne Orhun, **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Milliyetçilik**, Cilt:3, Der. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2003), s. 246.

³⁵ Engin Arın, a.g.e, s. 19.

³⁶ Engin Arın, a.g.e, s. 42.

³⁷ Akt. Soner Çağatay, a.g.m, s. 246.

yısıyla bu uygarlıktan pay almadan tarihsel uygarlaşma hattına katılması mümkün değildir diyen, klasik filoloji ve tarih anlayışı vardır.³⁸

Klasik filoloji ve tarih anlayışından etkilenen cumhuriyetçi elit, Türklerin medeniyete katkısı en büyük milletlerden olduğunu ispatlamak için çeşitli komisyon, cemiyet ve kurullar oluşturmuşlardır. Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti bünyesinde kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti oluşturduğu bir komisyonla, *"Türk dilinin bütün dünya dillerinin inkişaf ve tekamülünde en müessir amil olduğunu kanıtlamak için"*³⁹ Türkçe ile Hint-Avrupa dillerini karşılaştıran bir inceleme başlatılmıştır. Cemiyetin gerçekleştirdiği birinci dil kongresinde Türkçenin bütün dillerin temeli olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Cemiyet, Yunan ve Latin dillerinin temelinde Türkçenin olduğunu savunmuştur. Bu durum şu şekilde anlatılmıştır: *"Eski Türkler fevkalbeşer olan bir kuvvete sahip olan maneviyete (tıv) ve (dev) derlerdi; bunun için Türkçe'de Tanrının diğer bir adı da (Tiyu) dur. Latinler bu kelimeyi Diyü şekline sokarak ayrı manada kullandılar. Yunanlar da aynı kelimeleri (Teo) ve (Teos) olarak, Allah'a ad verdiler. Keza Türkler kahraman ve kahhar [yokedici] gençlere (devoğlu) derlerdi. Bu devoğulları çok defa Arap kavimlerini çiğnemiş, onlar için korku ve dehşet sembolü olmuştur. Latinler bunlara divayol diyalyb demiştir. Yunanlar da divayolus olarak telaffuz etmişlerdir"*.⁴⁰ Türkçenin sadeleştirilmesini de üstlenen kurul, Türk dilini yabancı etkilerinden korumak ve temizlemek için eski Türkçeyi "diriltmeye" girişmiştir. Temizleme girişiminin en önemli safhasını, *"Geçmişlerini unutan ve onu hakir gören"* Türklere, içerisinde olmaktan gurur duydukları "yabancı bir kültür" empoze eden İslam'ın kalıntılarının Türk dilinden çıkarılması oluşturmuştur. *"Ancak; paradoksal olarak, Atatürk'ün Türkiye'yi Avrupalılaştırma anlamı yansıtır biçimde, Avrupa dillerinden gelen kelimeler Türkçe'den temizlenmedi."*⁴¹

Mesut Yeğen'e göre, İslami kimliğin süre giden kudretinin aşılması ve milli kimliğin esas kolektif kimlik olabilmesi için bir ırkî 'geçmişin' tasavvuru ve inşa edilmesi ve halka bu 'muzaffer ırkî geçmişin' hatırlatılması gerekiyordu. Anadolu köyleri ezelden beridir ve dolayısıyla Müslüman olmadan önce dahi büyük bir ırk olduklarına kani olmalıydılar. Dolayısıyla, Türk Tarih Tezinin binlerce yıl önceki 'gurur duyulması gereken' geçmişe yaptığı bu vurgu da oldukça rasyoneldir ve yeni rejimin ihtiyaçlarına uygundur.⁴² Ancak, Türk Tarih Tezi, yeni rejimin ihtiyaçlarına uygun olduğu kadar paradoksaldır da.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Suavi Aydın, "Cumhuriyetin İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü" Der. Ahmet İnsel, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Cilt: 2 (İstanbul: İletişim, 2006), s. 345-346.

³⁹ Soner Çağatay, a.g.m, s. 246.

⁴⁰ Birinci Türk Dil Kurultayı, Akt. Soner Çağatay, a.g.m, s. 252.

⁴¹ Soner Çağatay, a.g.m, s. 252.

⁴² Mesut Yeğen, a.g.e, s. 195.

Paradoksaldır, çünkü temel gayelerinden biri ahenk ve uyum olan korporatist projenin uyum ve merkezileşme politikalarına yönelik etnik ve İslami muhalefetin besleneceği çok zengin bir malzeme sunar.⁴³ Osmanlı ve Doğu kimliğinin başka bir düzleme yerleştirilip, ötekileştirilmesinin Türk tarihinde yaratmış olduğu 600 yıllık boşluğu, muzaffer bir Türk tarihinin varlığıyla doldurmaya çalışan Türk Tarih Tezi, Türk ulusu için değil, ancak Türk etnisitesi için anlamlı olabilir. İnşa edilen milli kimliğin temelini oluşturan tarih tezinin referansı olan İslam öncesi Türk tarihi, Türk etnisitesiyle İslam'ı kabulden sonra tanışmış olan diğer Müslüman etnik unsurlar için olumsuz bir çağrışım yapıyordu. Kurtuluş savaşı boyunca hilafet ve saltanat davası için milli mücadeleye girişen Müslüman etnik unsurların, hilafetin kaldırılmasından sonra yaşadıkları şoku, İslam öncesi Türk tarihinin icadı daha da derinleştirmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca, hukuki-siyasal milliyetçilikle, etnist-özcü milliyetçilik arasındaki gerilimi tetikleyen faktörlerden birisi, hiç şüphesiz ki, Türk etnik kimliğine referanslarla yüklü Türk Tarih Tezidir.

II. CUMHURİYET MODERNLEŞMESİNİN DİN ALGISI

A. Kemalist Laikliğin İnşası

Türkiye'de laiklik üzerine çalışanların birçoğu Türkiye laikliğinin özgün tarafları olduğunu vurgulamıştır. Genel anlamıyla laiklik iki ilke üzerine kuruludur: Bunlardan birincisi din ve devlet işleri ayrılığı diğeri ise vicdan hürriyetidir. Bu ayırım, dini ve inançları nedeniyle bir kimsenin veya grubun devletle ilişkilerinde ayırma maruz kalmayacağını veya bir ayrıcalıktan yararlanamayacağını, kimsenin inanmadığı yönde davranmaya mecbur edilemeyeceğini garanti eder.⁴⁴ Ancak Türkiye laikliği ne din ve devlet işleri ayrılığını sağlayabilmiş, ne de vicdan hürriyetini tanımıştır. Dinin devlet işleri üzerindeki denetimi kaldırılırken, devletin din üzerindeki denetimi devam etmiştir. Din kendi küresine çekilmeye zorlanmış ama orada da rahat bırakılmamıştır. Türk laikliğinin bir özelliği din-devlet ayrılığını iki taraflı karışmazlık olarak algılanmamasıdır. Burada din ve devlet iki ayrı özerk alan değildir. Din, devlet işlerine karışmaz, ama devlet din işlerine karışabilir, bunları düzenleyebilir ve denetleyebilir.⁴⁵ Devletin dini denetim altında tutması Osmanlı devlet geleneğinin önemli bir unsuru olan din ü devlet anlayışın radikal bir devamı niteliğindedir. Türkiye Cumhuriyetinde laikliğin dini kontrol altında tuttuğunu,

⁴³ Kemalizm ve korporatizm ilişkisi için bkz. Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm** (İstanbul: İletişim, 2005), s. 7-15.

⁴⁴ Ahmet İnsel, **Türkiye Toplumunun Bunalımı** (İstanbul: Birikim, 1990), s. 106.

⁴⁵ Bülent Tanör, "Laikleş(tir)me, Kemalistler ve Din", **75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar**, Der. Mete Tunçay (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), s. 183.

bu bağlamıyla din ve vicdan hürriyetini sağlayamadığını en net biçimde dile getiren Halide Edip Adıvar, Kemalist laikliği aşağıdaki gibi değerlendirmiştir:⁴⁶

Türkler sonunda Sezarinkileri veya devletinkilerini verdiler. Diğer yandan, Sezar ya da devlet, tanrıya ait olanları halen muhafaza ediyor. Diyanet İşleri Başkanlığı özgür bırakılmadıkça, şimdi denetim altında olmuş olduğu gibi, başbakanlık ofisi tarafından kontrol edilmesine son verilmedikçe o da imma hükümetin aracı olacaktır. Bu bakımdan, Türkiye'deki Müslüman cemaati Hıristiyan patriklerinden daha az imtiyazlı ve daha az bağımsızdır. Bunlar kendi özel planlarını istekleri doğrultusunda dogma ve dinin bütün meseleleri üzerinde karar veren hür müesseselerdir. Buna karşılık İslam cemaati, devlet siyasetine bağlanmıştır. Bu durum Türkiye'de İslam'ın manevi gelişimi önünde büyük bir engeldir ve onda dinin siyasi amaçlar için kullanılması tehlikesi vardır. Devlet artık kendini dinî kontrolden tamamen kurtarmış olduğuna göre, o da İslamı kendi başına bırakmalıdır. Devletin sadece "her yetişkin Türk vatandaşı, erkek veya kadın benimsemeyi istediği dini benimsemekte serbesttir." demesi yetmez, fakat ayrıca İslam cemaatinin kendi gençlerine dinini öğretmesine de izin vermelidir. Şimdi okullar dini eğitim vermezken ve dini müesseseler ilga edilmişken, İslam cemaati, dini bir cemaat olarak kalmaya devam edecekse, kendi dini öğretim vasıtalarını, moral ve manevi müeyyidelerini yaratmalıdır. Bundan başka Türkiye Müslümanları arasında ritüelde ve ibadetin esaslarında değişiklikler olması muhtemeldir. Böylesi değişikliklerin olmasına devlet müdahalesi olmaksızın izin verilmelidir. Üniversite profesörlerinin İslam'da zaman zaman yeni ibadet biçimleri önerme teşebbüsleri –org müziğinin sesli müziğin yerine kullanılması, müminlerin ayak-kabıllarını çıkarmaksızın camiye girişlerine izin verilmesi, inananlar oturarak dua edebilsinler diye sıra konması ve namazda bir takım karmaşık beden hareketlerinin kaldırılması gibi- derin bir memnuniyetsizlikle karşılaşmıştır.

Türkiye laikliğinin özgün tarafının dinin denetimi, devlet kontrolünde olması, din ve devlet ayrılığının sağlanamaması olduğu konusunda uzlaşa söz konusuysa, devletin neden dini kendi küresinde rahat bırakmadığına yönelik bir anlaşma mevcut değildir. Dinin denetim altına alınması İslam'ın, Hıristiyanlık gibi bir din olmadığı, kendi küresinde bırakılırsa siyasal iktidarı almak isteyeceği gibi bir anlayışla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin, Ernest Gellner, "*İslam ve laisizm arasındaki uyumsuzluk geçici bir olgu değil, aksine İslam'ın temel niteliğidir*" der.⁴⁷ İslam ve laisizm arasında dokusal bir uyumsuzluk olduğunu söyleyenler, İslam'ın doğası gereği devlet işlerini düzenlemeye çalışan bir din olduğunu vurgularlar. Peker'e göre, "*Din güya kendi köşesinde,*

⁴⁶ Halide Edip Adıvar, "Türkiye'de Diktatörlük ve Reformlar" Çev. Mehmet Özden, *Türkiye Günlüğü*, 37 (Kasım-Aralık, 1995), s. 123.

⁴⁷ M. Rıza Şalguni, *İslam ve Modernizm* (Sorun Yayınları, Mart, 2005), s. 112.

huşuğ içinde kendi işlerini tanzim eder görünmekle beraber, hergünkü faal tesir ve teşebbüsünü, içinde bulunduğu devrin en büyük siyasal çalışmalarında göstermiştir.”⁴⁸ Dinin devrin en karanlık siyasal çalkantılarının içinde yer alması açıklaması Kemalizm’in dinin denetim altında tutulmasını meşrulaştırmak için yeterli görülmüştür. Ancak milli bir din inşasında da görüleceği gibi, dinin denetim altında tutulması paradoksal olarak dinin siyasallaşmasına sebebiyet vermiştir. Dinin başkalarınca siyasi amaçlar için kullanılmasına engel olacak yerde, Kemalistler dini kendi siyasi amaçları için araç olarak kullanmışlardır. Laikliğin sağlanması için İslam dininin reforme edilmesi söz konusudur. Atay’a göre Mustafa Kemal büyük bir din reformcusuydu.⁴⁹ Devletin, dini reforme etme girişimleri, dinin içeriğine müdahale istemleri anlaşılmasızın, Türkiye’de din eksenli siyaset yapan siyasi partilerin varlıkları doğru anlaşılabilir. Dini siyasetten uzak tutmak adına yapılan kontrol ve denetim girişimleri diyalektik karşıtını yaratmıştır. Haddizatında İslamcı siyasal partiler laikliğe değil, Türkiye laikliğine yönelik bir muhalefet hattı izlemektedirler. Zira Türkiye laikliği din-devlet ayrılığı ve vicdan hürriyeti üzerine değil, dinin devlet tarafından denetimi üzerine kuruludur. Kontrol ve denetimi İslam dininin doğası gereği politik bir din olmasıyla açıklamaya çalışanların (kontrolü İslam’ın politik doğasıyla açıklamaya çalışanlar, kontrol ve denetimi zorunlu olarak meşrulaştırırlar) ihmal ettikleri nokta; İslam devlet işlerini düzenlemekten vazgeçse dahi, bunun Kemalistler için dini kendi küresinde bırakması için yeterli olup olmadığının meçhul olmasıdır. Çünkü cumhuriyetçi elitin nihai hedefinin din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve din ve vicdan hürriyetinin sağlanması anlamında laiklik mi, yoksa dinin toplum ve dünya işleri üzerinde etkisini yitirmesi anlamında sekülerizm mi olduğu muğlâktır. Erken cumhuriyet dönemi boyunca özellikle CHP programları incelendiğinde, laiklikten, sadece din ve devlet işlerinin ayrılması değil, dinin dünya işleri üzerindeki etkinliğinin azaltılması ve zamanla yok edilmesi anlaşıldığı görülecektir.

CHP’nin 1931 ve 1935 parti programlarında laiklik şöyle tanımlanmıştır: “Parti, kanunların, tüzüklerin ve usullerin yapılışında ve toplanışında, en son ilim ve teknik esasları ile asrın ihtiyaçlarına uyulmasını temel prensip olarak kabul etmiştir. Din, bir vicdan işi olduğundan, parti, dini, dünya ve devlet işleri ve siyasette ayrı tutmağı, ulusumuzun çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar.”⁵⁰ Birinci kısımda sayılan kanunların, tüzüklerin ilim ve fennin ışığında yapılacağı söylemi pozitivist bilimselcilik anlamı taşır. Pozitivist düşünce dünyası, toplumların selametini, dinsel-metafizik düşüncenin yerini bilim-

⁴⁸ Recep Peker, **İnkılab Dersleri** (Ankara: Ulus Basımevi, 1935), s. 75.

⁴⁹ Atay, **Çankaya**, s. 502.

⁵⁰ CHP, **1935 CHP Programı**, (Ankara: Ulus Basımevi, 1935).

sel/akılcı düşüncenin almasında görmüş, dini kurum ve düşüncenin belirlediği toplumsal hali, toplumların tarihinde bir tür çocukluk devresi olarak algılamıştır. Toplumların refaha ulaşması olgunlaşmalarına bağlıydı, olgunlaşmanın koşulu ise dinsel düşüncenin yerini bilimsel-akılcı düşünceye ve buna paralel olarak, dinsel kurumların yerini seküler kurumlara bırakmasıydı.⁵¹ İkincisi ise parti sadece din ve devlet işlerini birbirinden ayırmakla kalmamış, dini dünya ve siyasal işlerden de ayrı tutmayı hedeflemiştir. Dini dünya işlerinden ayırmak laikliğin değil, sekülerliğin işaretidir. Dinin dünya işleri üzerindeki etkinliği kaldırılmış, din vicdanlara havale edilmiş; ancak vicdanlara havale edilen din, vicdanlarda da rahat bırakılmamıştır. Yıldız'ın yerinde tespitiyle, Kemalist ameliye, dinin hem siyasi hem de kamusal görünürlüğüne "sıfırlayarak", onu "vicdanlar" ve "mabetlere" sıkıştırmış ve bu "sıkıştırılmış" dini de yine kendisi şekillendirmeye çalışmıştır. Vicdanlara hapsedilen dini şekillendirmeye çalışması, Kemalizm'in genelde dinin, özel de ise İslam'ın karanlık çağı sebebi olduğuna yönelik algıdan kaynaklanmıştır. Kemalist aydınlardan birisi olan ve tek parti dönemi Edirne milletvekili Şeref Aykut şöyle yazmıştır: "Ak günleri yaşarken kara günleri unutma! Türk milletinin kara günü biraz uzun sürmüştü, uzunca ve korkulu bir rüya bizi ürperten düşüdü. Bu uzun rüya aşağı yukarı 1337 yıl sürmüştür... İşte İslam dinine girinceye kadar öteki dinlerden geçerek hep egemen, hâkim yaşamıştır. Öteki dinlerde Şaman, Budist, Zerdüşt, Musevi ve İslami gibi dinlere girmiştir. Ancak bu dinlere asla kökünden bağlanamamıştır. Orjininden, aslından uzaklaştırmamıştır. İslam olduktan sonradır ki bütün fikir ve iş alanındaki savaşları, uğraşları yalnız (din) adına olmuştur."⁵² Aşağı yukarı 1337 yıl süren karanlık devrin başlangıcı, aşağı yukarı İslam dininin çıkış tarihine tekabül eder. İslam dininin karanlık devrin başlamasının merkezine oturtulmasının sebebi Türklerin, Türk kimliklerini yitirmeleridir. Vicdanlara hapsedilen dinin de akıl, ilim, fen ve millilikle uyum içerisinde olması gerekir. Akıl, ilim, fen ve milli kimlikle ilgili dinin yaratılması tek parti dönemi boyunca üzerinde çok durulan konulardan birisidir. İnan'a bakılırsa, "Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bilimum tekkeler ve zaviyeler ve türbeler kanunla kapatılmıştır. Tarikatlar lağvolunmuştur. Şeyhlik, dervişlik, çelebilik, halifelik, falcılık, türbedarlık v.s. memnudur. Çünkü bunlar irtica membaları ve cehalet damgalarıdır. Türk milleti böyle müesseselere müsaade edemezdi ve etmedi."⁵³ Dinin ne olduğuna, bir dindarın nasıl olması

⁵¹ Nuray Mert, " Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Cilt:2, Der. Ahmet İnsel, (İstanbul: İletişim, 2006), s. 199.

⁵² Şeref Aykut, **Kemalizm, (C.H. Partisi Programının İzahı)**, (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, 1936), s. 36.

⁵³ Afet İnan, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazmaları** (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), s. 56.

gerektiğine o dine mensup olanlar değil, okullar ve Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla cumhuriyetin kurucusu elit karar verecektir. Makul ve kabul edilebilir dinin ne olduğunu tayin, Atatürk'ün söylev ve demeçlerinin merkezi temalarındandır. "Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantiğa tetabuk etmesi lazımdır. Her fert dini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir."⁵⁴ Kemalizm'in İslam yorumunda, İslam'da aracı bir sınıfın olmadığı söylemi merkezi yer tutar. "İslam hayat-ı içtimaiyesinde hiç kimsenin bir sınıfı mahsus halinde muhafaza-i mevcudiyete hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler ahkâm-ı diniyeye muvafık harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesaviyen öğrenmeye mecburuz."⁵⁵ Atatürk'ün dinde ruhban sınıfı olmadığına yönelik belagati, kaldırılmış olan halifeliğin, zaten dinde yeri olmadığı, dolayısıyla, halifeliğin kaldırılmasıyla İslam hakkındaki vahim bir yanlış anlaşılmanın ortadan kaldırıldığı şeklinde yorumlanma isteminin dışavurumudur. İslam'da ruhani sınıfların olmadığına yönelik belagattan da anlaşılacağı gibi Müslüman halkın dinini nereden öğreneceği sorusunu gündeme getirmiştir. Atatürk'e göre; "Milletimizin, memleketimizin darülrifanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır. Fakat nasıl ki her hususta âli meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lazım ise, dinimizin hakikat-i felsefisi tetkik, tettebbu ve telkin kudret-i ilmiye ve fenniyesine tesahüb edecek güzide ve hakiki ulema-yı kiram dahi yetiştirecek müessesatı âliyye malik olmalıyız."⁵⁶

B. İki Farklı İslam Yorumu

Bu çerçevede okullarda okutulacak din dersleri ve diyanet işlerinin hazırlayacağı belgelerle din ehlileştirilecektir. Ehlileştirmeden kastedilen, dinin Kemalist elitçe, zararlı görülen yanlarının budanması, reforme edilmesidir. Dinde reform iki farklı İslam arasında karşıtlık kurulmasına sebebiyet vermiştir. Birinci İslam kategorisi, şeriatçı, softacı, ilerlemeye engel, akılla kavranamayan ve dogmalarla yüklü, karanlık devirlerin sebebi olan Arap, Fars, Osmanlı İslam'ı, ikincisi; şeriatçı olmayan, akla ve fenne uygun, ilerlemenin önünde engel teşkil etmeyen hakiki İslam'dır. Kemalist elit yukarıda kaba hatlarıyla tarif edilen bu "İslam" türlerinden birincisini ötekileştirirken, ikinci türünü desteklemiştir. Atay'a göre Atatürkçülük, şeriatın karşıtı olarak laisizm ve düalist

⁵⁴ Akt: Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık* (İstanbul: İletişim, 2003), s. 53.

⁵⁵ Akt. Taha Parla, *Türkiye'de Resmi Kültürün Siyasal Kaynakları, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 2 (İstanbul: İletişim, 1997), s. 271.

⁵⁵ Akt. Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku, C. 3 (İstanbul: İletişim, 1995), s. 271.

⁵⁶ Akt. Parla, *Atatürk'ün Söylev...*, a.g.e, s. 272.

eğitim karşıtı olarak, eğitim ve öğretim birliğidir, “din düşmanı” değil, “şeriat düşmanı” “İslam düşmanı” değil “Arap İslam’ı” düşmanıdır. Ona göre, Atatürk inkılabının en büyük faydası Türkü, geri Arap kafasından kurtarmış olmasıdır. “Atatürk Türk kafasını geri Arap kafasından koparıp, kendi özgürlüğüne kavuşturmak için çırpınmıştır. Latin yazısı bu yüzden alınmıştır.”⁵⁷ Atay’ın Atatürkçülük nedir sorusuna verdiği yanıt şöyledir: Atatürkçülük, “laisizm ve eğitim birliği temeli üzerinde, toplum işlerini sadece akıl yolu ile ve değişken ihtiyaç ve şartlara göre yürüten hür Batı Türklüğünü kurmak!”⁵⁸ Laisizm ve eğitim birliğinin sağlanamaması ve medreseleri serbest bırakmak halka yapılabilecek en büyük kötülüktür. Hatta, Yunanistan gibi ülkelerin medrese eğitimini serbest bırakmalarının sebebi olarak demokrasi veya farklı kimliklerin halklarının korunması olarak görülmemiş genelde Müslümanları, özelde ise Türkleri geri bırakmaya yönelik bir zihniyet olduğunu düşünölmüştür.

Yurt düşmanlardan temizlendikten sonra, işimiz bitti diyenlere M. Kemal “şimdi asıl düşmanla mücadele etmeye başlayacağız”, demiştir. “Asıl düşman, kara kuvvet dediğimiz şeydir, din değil şeriatçılıktır, medreseci kafasıdır, din adına softa baskıcılığının akıl hürriyetini kısıtlamasıdır.”⁵⁹ Şeriatçılık, softacılık, medresecilik gibi sıfatlarla imlenen İslam ve bireyin vicdan alanına ait, bilim ve fenne açık İslam’ın ‘hakiki’ İslam karşıtlığının kurulması, Kemalist elitin tariflediği İslam’ın dışındaki bütün İslam ve laiklik yorumlarının birinci kategorideki İslam’a dâhil edilmesi sonucunu doğurmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın tarif ettiği İslam dışında yorum yapmak softacılık, şeriatçılık kısacası gericiliktir. “Bugün bile şeriat ile İslam’ı birbirine karıştıran üniversite diplomalı kimseler var. Tanrıya inanırsınız. Ona karşı görevlerinizi yerine getirirsiniz. Din burada biter, ötesi şeriatır. Şeriatçılık demek, Müslüman toplumlarını yedinci yüzyıl Hicaz aşiretleri şartlarına sürüklemek demektir.”⁶⁰ İki farklı İslam yorumu arasında ayırım yapanlardan birisi de Afet İnan’dır. İnan’a göre kadının kamusal alandan dışlanıp, özel alana hapsedilmesinin sebebi İslam yasalarının kendisi değil, İslam’ın Arap ve Fars yorumudur. “İslam’ın gericisi bir Arap ve Fars yorumu altında yaşayan Osmanlı kadını kâğıt üzerinde sahip olduğu hakları kullanamaz olmuş ve kitlesel bir biçimde kamusal alandan dışlanmışır.”⁶¹ Ancak Afet İnan, birçok Kemalist’te olduğu gibi İslam’a yönelik gerçek düşüncelerini açığa vurmuştur. Ona göre, Türk kadını tarih boyunca İslamiyet’i kabulden önce ve İslamiyet’i ka-

⁵⁷ Falih Rıfkı Atay, *Atatürkçülük Nedir?* (İstanbul: Betaş, 1980), s. 37.

⁵⁸ A.g.e, s. 39.

⁵⁹ A.g.e, s. 16

⁶⁰ A.g.e, s. 8.

⁶¹ Ö. Sevgi Görel, “Afet İnan”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt: 2, Der. Ahmet İnsel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), s. 257.

bulden sonra olmak üzere iki büyük devre geçirmiştir. “Türk törelerine göre çeşitli coğrafi bölgelerde yaşamış olan Türk kavimlerinde kadın, hürriyetine, kısmen eşit hak ve mevkiye sahip durumda olmuştur. Ancak, islamiyeti kabul eden diğer kavimlerle beraber Türklerin ümmet anlayışı içinde toplanmalarıyla töreler birbirine tesir etmiş ve şeriat hükümlerine göre kadın hakları kısıtlanmıştır.”⁶²

Birinci kategorideki İslam anlayışı Türkün geri kalmasının asıl sebebidir. Çünkü Türklük İslam ailesine dahil olduğundan beri, hiçbir millet onun kadar dinine bağlı kalmamıştır. İslam ailesinin parçası olan diğer bütün milletler (örneğin Araplar) milliyetçilik etkisine kapılarak ayrılmışken, Türkler daima dinlerine bağlı kalmışlardır. Ancak din onları geri bırakmıştır. Çünkü, “kralların ve padişahların istibdatına dinler mesnet olmuştur. Krallar, padişahlar, halifeler, etraflarını alan papazlar, hocalar tarafından yapılmış olan teşviklerle, ilahi hukuka istinat etmiştir. Hâkimiyet bu hükümdarlara Allah tarafından verilmiş nazariyesi uydurulmuştur. Buna göre, hükümdar Allah’a karşı mesul’dür. Kudret ve hâkimiyetin hududu yalnız din kitaplarında aranabilir.”⁶³ Bu nazariyeye kuvvetli bir biçimde sarılmış millet olan Türkler, Osmanlı milliyetçiliğinin bir din milliyetçiliği olması sebebiyle kurtuluş yolunu bulamamışlardır. “Tarih bu milliyetçi için, bir Müslüman gâvur kavgasıdır. Osmanlı milliyetçisi Türklüğü de Türkçeciliği de bir soysuzlaşma saymıştır.”⁶⁴ Birinci kategori içerisine, Kemalist İslam algısıyla İslam’ı algılamayan bütün din yorumları dâhil edilmiş ve düşmanlaştırılmıştır. İslam ve Osmanlı geçmişinin Türkleri geri bıraktığına yönelik söylemi en radikalleştiren Saffet Engin’dir. “Türk halkının tarihte halkçı, adalet ve tolerans sahibi, mücerret ve tefekkür kabiliyetini haiz olduğunu belirterek kolaylıkla medenileşeceğini savunmuştur. Medenileşmenin önündeki engel ise bizi Türklüğümüzden dolaşısıyla medeni kimliğimizden uzaklaştıran Osmanlı/İslam sürecidir.”⁶⁵

Türk milletinin ta içinde olan düşman, bilim ve fennin ışığı dışında bir ışık arayanlar, hayata bilim ve fennin gösterdiği çerçevede bakmayanlardır. “İslam’ı (Kemalizminkilerden başka amaçlarla) siyasi bir araç olarak kullanmaya çalışanlar, Kemalistler tarafından “mürteci” olarak görülüyorlardı ve her zaman laik devletin muhalefetiyle karşılaşıyorlardı; oysa İslam’a bir inanç meselesi olarak bakanlar laik cumhuriyet tarafından olumlu bir yaklaşım görüyorlardı.”⁶⁶ Divison’ın ihmal ettiği nokta, Kemalistlerin sadece İslam’ı siyasal bir araç olarak kullananlara

⁶² Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1977), s. 165.

⁶³ Afet İnan, *Vatandaş...*, a.g.e, s. 30.

⁶⁴ Atay, a.g.e, s. 9.

⁶⁵ Saffet Engin’den Akt. Cumhuriyet Aslan, “M. Saffet Engin”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt: 2, Der. Ahmet İnsel (İstanbul: İletişim, 5, Baskı, 2006), s 354.

⁶⁶ Andrew Divison, *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*, Çev. Tuncay Birkan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2006), s. 242.

muhalefet etmekle kalmadıkları, dini siyasal bir araç olarak kullanmasa dahi, Kemalist İslam yorumu dışında İslam'ı farklı algılayan bütün Müslümanları toptancı bir şekilde, gerici, softacı, şeriatçı olarak kategorize edip ve ötekileştirdikleridir. Birinci kanat İslam içerisinde, Anadolu halk İslam'ı, saray İslam'ı, şeyhülislam İslam'ı gibi değişik İslam yorumları arasında ayırım yapılmamış ve bu değişik İslam algıları arasındaki farklılıklar dikkate alınmadan hepsi aynı kategoriye dâhil edilmiştir.

İki İslam yorumu arasındaki ayırım yapma ve Kemalist elitin dışında din yorumları yapanları ötekileştirme sadece Kemalist elite değil Mustafa Kemal'de de vardır: *"Türk milleti daha dindardır, yani bütün sadeliği ile dindardır. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura muhalif, terakkiye mani hiçbir şey ihtiva etmiyor. Halbuki, Türkiye'ye istiklalini veren bu Asya milletinin içinde daha karışık, sun'i itikadat-ı batıladan ibaret bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu acizler sırası gelince, tenevür edeceklerdir. Onlar ziyaya takarrüp edemezlerse, kendilerini mahv ve mahkûm etmişler demektir. Onları kurtaracağız."*⁶⁷ Onları kurtarmak din içerisinde reformlar yapmayı gerekli kılmıştır. *"Milli irade batıl fikirler ve inançlarla paslanmış ve büyük ölçüde ortaçağ müesseseleri kadrosunun köleliliği altında idi. Her şeyden önce, bu irade, müspet ilme dayanan ilk eğitim terbiyesi ile, kara inançlardan temizlenerek saf kılınmalı ve hürriyetine kavuşturulmalı idi."*⁶⁸ İlk eğitim terbiyesi ile millet, itikadat-ı batıladan kurtarılacak, Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla 'hakiki' İslam'ı öğrenecektir. Atay, Atatürk'ün bir din reformcusu olduğunu söylemekle kalmayacak kendisini de bir din reformcusu yerine koyacaktır. Ona göre Kemalizm, ibadetler dışındaki bütün ayet hükümlerini kaldırmıştır. Atay'a göre, insan aklı nesih hakkını farzlar üzerine de götürebilir: *"Zekat, kazanç ve gelir vergilerinin bulunmadığı bir devrin mirasıdır. Hac, Kabe'den Mekkelilerin Müslümanlığını sağlamak için konmuştur ve bu döviz çağında Hicaz dışındaki hiçbir yabancı Müslüman halkı buna zorlanamaz. Namaz şekli de iskenle olmayan entarili bir halkın yaşayışına uygundur. Pantolon, etek ve hele başkasının ayağı değen yere yüz değdirmeyi yasak eden hijyen devrinde yürüyemez. Cenaze namazını neden ayakta kılıyoruz? Caminin dışında olduğu için! Bugünkü hijyen anlayışına göre caminin içi ile dışı arasında fark yoktur."*⁶⁹ Atay'a göre, gelişen teknoloji ve bilimin ve fennin gereği olan hijyen çağında İslam'ın farzlarının var olan şekliyle varlığını sürdürmesi rasyonel değildir. Yukarıdaki paragraf, özelde Atay'ın genelde Kemalistlerin İslam'a bakışının en net resmini verir. Sadece şeriatçı olan Müslümanlar değil, İslam farzlarının eskisi gibi

⁶⁷Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1-3* (Atatürk Araştırma Merkezi, 2006), s. 93.

⁶⁸ Atay, Çankaya, s. 450.

⁶⁹ Atay, a.g.e, s. 457.

uygulanmasını savunanlar, hijyen çağının gereksinimlerini anlayamamış olmakla itham edilmiştir.

C. Milli Bir Din İnşası

Yeni kurulan ulus-devletin temel kaygılarından birisi arısı ulusal cereyanlardır. İslam dininin öznesi olan ümmet ile ulus-devletin öznesi olan millet anlayışı arasında büyük gerilim mevcuttur. Ümmet ve millet siyaseti arasındaki gerilimi İnan şöyle dile getirmiştir: *“Din birliğinin de millet teşkilinde müessir olduğunu söyleyenler vardır. Fakat biz gözüümüzün önündeki millet tablosunda bunun aksini görmekteyiz. Türkler İslam dinini kabul etmeden evvel de büyük bir millet idi. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin ve ne de sairenin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine tesir etmedi. Bilakis, Türk milletinin milli bağlarını gevşetti, milli hislerini, milli heyecanlarını uyuşturdu. Bu pek tabii idi. Çünkü Muhammed’in kurduğu dinin gayesi, bütün milliyetlerin fevkinde, şamil bir ümmet siyaseti idi.”*⁷⁰ Bu gerilimin aşılmasının iki koşulu vardır; ya din hayatın bütün alanlarından silinecek, ya da milli siyasetle uyumlu hale getirilecektir. Kemalist elitin birincisini tercih etmek isteyip istemediği tam olarak bilinmez, ancak, bunu isteseydi dahi büyük Müslüman nüfus göz önüne alındığında dinin ilgası mümkün olamazdı. Kemalizm, ülkenin büyük Müslüman nüfusu dikkate alındığında, tercihini zorunlu olarak, dini milli siyaset uyumlu hale getirmekten yana kullanmıştır. İslam’ın milli sınırları aşan ümmet anlayışının yerine, milli kimlikle uyumlu bir Türk İslam’ı yaratılmıştır.⁷¹ Milli İslam da denebilecek olan bu İslam anlayışı, iki farklı din kısmında üzerinde durulan, rasyonel, ilim ve fenle barışık, şariatçı ve ümmetçi olmayan milli İslam’dır. Milli İslam’ın inşasında İslami değer ve ritüellerin Türkçeleştirilmesi, Türkleştirilmesi merkezi yeri işgal etmiştir. Türkleştirme ve Türkçeleştirmenin meşruluk zemini halkın dinini daha iyi anlayabilmesi olarak sunulmuştur. Halkın ibadetini kendi dilinde yapması, dinini daha iyi anlamasını sağlar yönündeki söylem, sadece Kemalistlerde değil, Ziya Gökalp’te de vardır. *“Bir millet, dini kitaplarını okuyup anlayamazsa, tabiidir ki dininin hakiki mahiyetini öğrenemez. Hatiblerin, vaizlerin ne söylediğini anlayamadığı surette de ibadetlerinden hiçbir zevk alamaz. İmam-ı Azam hazretleri, hatta namazdaki surelerin bile milli lisanda okunmasının caiz olduğunu beyan buyurmuşlardır. Çünkü ibadetten*

⁷⁰ Afet İnan, *Vatandaş...*, a.g.e, s. 21.

⁷¹ Aslında inşa edilen yeni İslam’a Türk İslam’ı denip denilemeyeceği tartışma konusu yapılabilir; çünkü inşa edilen İslam, Türklerin üzerinde uzlaşya vardıkları İslam değil, cumhuriyetin kurucu elitinin, topluma tepeden dayattığı İslam’dır.

alınacak vecd, ancak okunacak duaların tamamıyla anlaşılmasına bağlıdır.”⁷² Şunun önemle belirtilmesi gerekiyor ki; Gökalp’in dini Türkçülüğü ile Kemalizm’in milli İslam’ı arasında önemli farklar vardır. Gökalp’in dini Türkçülüğünde gerçekten halkın dinini daha iyi anlayabilmesi asli hedefken, Kemalizm’de dinin daha iyi anlaşılması talidir. Kemalizm’de sadece ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi değil, dinin de Türkleştirilmesi esas alınmıştır. Atatürk’ün isteği üzerine lise ve üniversitelerde okutulmak üzere sosyoloji kitapları yazan Necmettin Sadak, dinlerin ulusallaşmasının sosyolojik bir olgu olduğunu vurgulamıştır: “Büyük ilhanlıklar parçalanarak küçük ulusal devletler kurulunca, din de bu evrime uyar, ulusallaşır.”⁷³ Dinin ulusallaşması sosyolojik bir olgu olmasının ötesinde, istenen, arzulanandır. İslam dininin ulusal sınırları aşan öznesi olan ümmet anlayışı millet oluşumunun önünde bir engel teşkil ediyor düşüncesi ümmet anlayışının yerine milletin ikamesiyle sonuçlanmıştır. “Bundan başka bugünkü büyük dinler, her ulusta başka türlü tatbik ediliyor ve o ulusun damgasını alıyor. Türklerin Müslümanlığı ile Fas Müslümanlığı arasında büyük farklar vardır. İspanya Katolikliği, Fransız veya İtalyan Katolik dininin aynı değildir. Amerika da tatbik edilen Hristiyanlık büsbütün başkadır.”⁷⁴

Kemalist elit için dinin daha iyi anlaşılmasının tali hedef olduğunun söylenmesi, asli hedefin ne olduğu sorusunu akıllara getirir. İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi, “yeni olanın”, “kuruluyor olanın” Cuma namazında okutulan hutbeler, devletin eğitim kurumlarında okutulan din dersleri, devletin din adamlarının vereceği demeçler sayesinde, halka daha iyi anlatılmasına da vesile olacaktır. Bu şekilde dinin millileştirilmesi sayesinde İslami değer ve ritüeller Kemalist elitin hizmetine sunulmuş, bu hizmete sunma, din ve eğitim kurumları vasıtasıyla, dini metinlerin içine vatan ve millet kavramları yerleştirilerek sağlanmıştır. Cengiz Aktar ders kitaplarında, “Ben türküm ve Müslümanım, Tanrıyı seviyorum, hükümetimi ve vatanımı destekliyorum... hem ulusal, hem de dinsel bir inançla yaşayacağım” cümlelerinin konulduğunu aktarır.⁷⁵ Hem Türk olma hem de Müslüman olmanın ders kitaplarına konmuş olması, Kemalist elitin kurumsal kimlikleriyle, dini reformcular gibi konuşmalar yapmaları, dini sıfatları (örneğin gazi, şehit) kendileri için kullanmaları, dinin siyasi amaçların hizmetine koşulduğu izlenimini güçlendirir. Bu bağlamıyla, milli din inşası ve dinin milli siyasetle uyumlu hale getirilmesi, dinin, Kemalist ideallerle uyumlu hale gelmesi Osmanlı devlet zihniyetinden bir kopuş

⁷² Ziya Gökalp, Akt. Düccane Cündioğlu, “Dinin Millileştirilmesi ve Türkçe İbadet,” 75 Yılda Düşünceler Tartışmalar, Der. Mete Tunçay (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 1998), s. 221.

⁷³ Necmettin Sadak, *Toplum Bilim Sosyoloji* (İstanbul: MEB Basımevi, 1950), s. 96.

⁷⁴ A.g.e, s. 44.

⁷⁵ Cengiz Aktar, *Türkiyenin Batılılaştırılması* (Ayrıntı Yayınları, 1. Basım Nisan,1993), s. 56.

değil, devamlılığın göstergesidir. Din, Osmanlı devlet anlayışında olduğu gibi yeni cumhuriyette de yönetici elitin siyasal çıkarlarını gerçekleştirmesinin araçlarından biri haline gelmiştir. Dinin millileştirilmesi, denetim altında tutulması hem dini hem de politik olmak üzere, varlığını bugün de sürdüren iki önemli problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu problemlerden birincisi, iki din yorumu kısmında üzerinde çokça durulan, rasyonel, ilim ve fenle barışık olan milli din ile şeriatçı, mürteci, ümmetçi sıfatları ile imlenen din yorumları arasında karşıtlık kurulması ve bu din yorumlarından birincisinin devletin korumasına alınıp, diğerlerinin varlığının illegal ve gayri meşru kabul edilmesi, Türkiye’de sivil din anlayışlarının gelişmesine engel olmuştur. Halen laiklik tartışmalarında Alevilerin dezavantajlı pozisyonlarını gidermek için yapılan önerilerde sıkça görülen, dedelere maaş bağlanması gibi öneriler, devletin korumasına alınmamış dini veya mezhepsel grupların varlıklarını sürdüremeyeceklerinin göstergesi olarak okunabilir. Devletin dini kontrol ve denetim altına alması, dinin disipline edilmesine sebebiyet vermekte ve dinlerin gelişimine engel olmaktadır. Milli din olarak tarif ettiğimiz din anlayışının dışındaki din yorumlarının gelişimine engel olduğu için politik olarak tariflenen ikinci problem ortaya çıkmaktadır ki bu durum, dindarların politik bir kimliğe bürünmesine ve devleti kuşatma, ele geçirmeyi düşünmesine sebebiyet vermektedir. Dinin devleti kuşatma, ele geçirme anlayışından duyulan korkunun giderilmesi için, devletin, dini kuşatma ve ele geçirme anlayışından vazgeçmesi gerekmektedir. Devletin belli bir dinsel anlayışı kayırıyor olmasının yarattığı politik problemin uzantısı olarak, milli din anlayışıyla, bu dinsel anlayışın dışında bulunan dindarlar arasında toplumsal ihtilaflar ortaya çıkmaktadır.

III. CUMHURİYET MODERNLEŞMESİNİN ETNİSİTE/MİLLİYETÇİLİK ALGISI

A. Kemalist Milliyetçiliğin Etnisist Özellikleri

Milli devletlerin kimlik inşa sürecinde, vatandaşlık/vatan bağı ile beliren, siyasi hukuki kimlik ile etnisist bir temele dayanan, biricikliği ile kutsanan özcü kimlik tanımı arasında yapısal bir gerilim vardır.⁷⁶ Bu iki tanım arasındaki gerilim anlaşılmadıkça, Türkiye’deki kimlik sorunlarının çözüme kavuşturulması güçtür. Konjonktüre bağlı olarak, Kemalist milliyetçilikte, hukuki/siyasi kimlik ile etnisist/özcü kimlik arasındaki çatlak ortaya çıkmaktadır. Bu çatlağın ortaya çıktığı en belirgin dönemler, Türk olmayan etnik un-

⁷⁶ Türk milli kimliğinin inşasında etnik Türkçülüğün konumu için bkz. Tanıl Bora, *Türk...*, a.g.e. s. 21.

surların kimlik hakları talepleridir. Kemalist milliyetçiliğin çatlağını doğru okumak Türkiye'deki kimlik meselelerinin çözüme kavuşturulmasının ön koşuludur. Kemalist milliyetçilik çoğu kez söylendiği gibi ne anayasal ne de ırkçıdır, ancak açık bir biçimde etnisisttir. Milli kimliğin inşasının temel zorluklarından birisi, inşa edilmek istenen milletin üyelerinin ortak bir geçmişten gelmiş olduklarına yönelik bir algı oluşturmaktır. Ortak geçmişten gelmiş olma algısının yaratılmasının koşulu tarihin yeniden yazımı ya da keşfidir. Türk milli kimliğinin inşasında (diğer bütün kimlik inşalarında olduğu gibi) tarih icat edilir. İcat edilen bu tarihin merkezini Osmanlı ve İslam öncesi Türk etnik tarihi almıştır. Destanlar, semboller, mitler tarihin yeniden yazımının temelini oluşturur. Milliyetçiliğin en irrasyonel tarafı tarihin yeniden yazımıdır. Türk milliyetçiliğinin en büyük sıkıntısı tarihin yeniden yazımında Osmanlı ve İslam geçmişini farklı bir düzleme yerleştirerek ötekileştirmesidir. Etnik bakımdan heterojen olan ve bünyesinde bulunan etnik unsurların büyük bir kısmının Müslüman olduğu yeni cumhuriyette İslam ve Osmanlı tarihinin farklı bir düzleme yerleştirilerek ötekileştirilmesi, Türk etnisitesi dışındaki Müslüman unsurlar açısından aidiyet ve köksüzlük sıkıntısı yaratmıştır. Kaldı ki Osmanlı ve İslam öncesi geçmişin diriltilmesi Türk milliyetçiliğinin etnisist özelliklerinin en belirginleştiği alanı oluşturur.

Türkler, İslam ve Osmanlı öncesi dönemde medeniyete en büyük katkı yapmış millet olarak gösterilir. Türklerin medeniyetin yaratıcısı olduğuna yönelik hipotezler, gözünü Batıya çevirmiş olan yeni devlet açısından işlevseldir. İrrasyonel bu tezlerin yeni devlet açısından iki açıdan işlevsel olduğu savunulabilir: Bunlardan birisi en büyük hedefi muasır medeniyet seviyesine ulaşmak olan yeni devletin zaten medeni dünyanın doğal bir üyesi olduğu sonucunu beraberinde getirmesidir. Türklerin medenileşmesi için olağanüstü bir çaba göstermelerine gerek yoktur, zira Türkler uygarlığın yaratıcısı olan millettir. Etilerden ve Sümerlerden bahsedilirken medeniyetin ilk kaynağı sayılan eski Yunan medeniyetinin, eski Eti Türklerine dayandığı söylenir.⁷⁷ İkincisi inşa edilecek yeni milletin, gururunun okşanması sonucunu doğuracak olmasıdır. Ancak medeniyete bu kadar büyük katkılar yapmış olan Türk milletini geriletken İslam ve Osmanlı ailesine dâhil olmalarıdır. İslam ve Osmanlı ailesine dâhil oluş, Türklerin medeni vasfını geriletmiş ancak yok edememiştir. Peker'e göre, "*Bereket versin ki, en büyük imha vasıtaları ve en ezici hadiselerle birlikte bozulması mümkün olmayan tek bir şey, Türk kanı, bütün bu gürültüler içinde temiz kalmıştı. Batı Türkleri bu çöküntü içinde kanının arılığını korudu ve sakladı. Dünyaya batırlık örneği gösteren Osmanlı ordusunun yüksekliği, devlet idaresinin kötülü-*

⁷⁷ Tanıl Bora, a.g.e, s. 25.

ğüne rağmen, bu orduları yaratan bay Türk ulusunun kanındaki yücelikten ileri geliyordu.”⁷⁸ Peker, CHP program açıklamalarında sürekli olarak partinin millet anlayışının kan bağı üzerine kurulu olmadığını, aksine milletin, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan meydana gelen siyasi ve sosyal bir bütün⁷⁹ olduğunu vurgulasa da birçok yerde Türk milletinin arı kanından söz etmiştir. Peker cumhuriyetin kuruluşunu Türk ırkının kanındaki temizlik ve yüceliğe bağlamıştır. Gelecekte gerçekleştirilecek başarıların yine Türk ırkının kanı sayesinde olacağını söylemişti: “Biz yeni manada millet bütünlüğünü içinden bir olmak ve içten kuvvetli olmak diye anlıyoruz... Bunu, temin için edukatif ve metodlu bir çalışmanın yeri büyük olmakla beraber, ırki kaliteye ve bilhassa tarihte büyük güçlükleri başarmış olmaya esaslı yer ve önem veriyoruz.”⁸⁰

Kemalist milliyetçiliğin bolca kullandığı kavramlarda birisi de öz Türkler söylemidir. Tek parti dönemi Kemalist yazınında öz Türkler ve Batı Türkleri söylemi ağır basmaktadır. Öz Türk olanlar Türklüğü ve cumhuriyet devrimlerini için sindirmişlerken, diğerleri Türklüğe adapte olamamış, Türklüğü içine sindirememişlerdir. M. Saffet Engin’e göre, Atatürk ihtilali 6000 yıldan beri buralarda yaşayan öz Türkleri Osmanlılık zihniyetinden kurtarmıştır. “İçinde, 6000 yıldan buraya, atalarımızın Orta Asya anayurdundan getirdikleri dil, geçmişbilim, ve kültür hazinelerini ve andaçlarını saklayan bu öz Türk topraklarında bundan böyle yalnız öz Türkçe, öz Türklük egemen olacaktır. Atatürk bize, Osmanlılık zindanından kurtulma yolunu açmıştır.”⁸¹ Engin’e göre kötü olan ırkçılık değil, Türk ırkçılığı dışındaki azınlık ırkçılıklarıdır. “Biz Türk ırkçılığının değil, Arap, Arnavut, Boşnak gibi azınlık ırkçılığı güden ve kendini bir türlü Türklüğe ısındıramamış azınlık ırkçılarının düşmanınız.”⁸² Türk ırkçılığı ve diğer ırkçılar arasında ayırım yapan Saffet Engin, toptancı bir şekilde Türkiye’yi iki farklı kutba yerleştirmiştir: “Türkiye’de iki çeşit toplum vardır: Türkler (ile), Türklüğe henüz kaynaşmamış Kürtler, sosyalistler, Osmanlıcılar, Ermeniler ve Aleviler.”⁸³ Bu iki kutup arasında ve özellikle Türkler ve diğer etnik gruplar arasında bir egemenlik ilişkisi olduğunu belirten Engin’e göre, bu topraklarda egemen olan Kürtler, Araplar, Lazlar değil, öz Türkler olacaktır.

Öz Türkler söylemi sadece Engin’de değil, birçok CHP üyesinde de görülür. CHP’nin bakanlarından Mahmut Esat Bozkurt şöyle diyor: “Çünkü fırka bugüne kadar yaptıkları ile esasen efendi olan Türk milletine mevkiini iade etti. Benim

⁷⁸ Recep Peker, *İnkılab Dersleri* (Ankara: Ulus Basımevi, 1935), s. 5-6.

⁷⁹ C.H.F. 1931 Programı, *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u* içinde.

⁸⁰ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene!* (İstanbul: İletişim, 2001), s. 207.

⁸¹ Engin Arın, a.g.e, s. 6.

⁸² A.g.e, s. 7.

⁸³ S. Engin’den Akt. *Cumhur Aslan*, s. 356.

fikrim, kanaatim şudur ki, dost da, düşman da dinlesin ki, bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların, Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır." Bozkurt, öz Türklerden, Türkiye Cumhuriyetini teşkil eden etnik unsurların tamamını değil, sadece etnik Türkleri anlamaktadır. Bozkurt yukarıdaki sözleri Ağrı isyanından sonra söylemiştir.⁸⁴ Dolayısıyla, öz Türkler sadece etnik olan Türklerdir. Bozkurt'a göre inkılâp Türklerden başkasına teslim edilmeyecek kadar kutsaldır. Devlet mevkilerine öz Türklerden başkasını getirmek inkılâba yapılacak en büyük kötülüktür. Türkün başına gelen en büyük kötülük, kaderini öz Türk olmayanlara teslim etmesidir. *"Türk ihtilali öz Türklerin elinde kalmalıdır. Hem de kayıtsız ve şartsız. Yabancıların yardımıyla başarılan ihtilaller, yabancılara borçlu kalırlar. Bu borç ödenmez. Türkün en kötüsü Türk olmayanın en iyisinden iyidir. Geçmişte Osmanlı imparatorluğunun asıl bahtsızlığı, ekseriya, mukadderatını Türklerden başkasının idare etmiş olmasıdır."*⁸⁵ Devlet yönetiminin Türklerden başkasına teslim edilmemesinin gerekçesi, Türkün özü gereği kahraman olmasıdır. *"Türk böyledir. Onu demirlere de vursalar, onun için teslim olmak yoktur, Teslim almak vardır... Türk böyledir. Tek başına kaldığı gün bile bütün imparatorluğa meydan okuyacak gücü kendinde bulur. İmparatorluklar yıkıp, bunların üstünde imparatorluk kuran milletin oğlu, başka türlü olamazdı. Ve olmadı."*⁸⁶ Türk etnisitesini göklere çıkaranların içinde yalnız Kemalist ideologlar değil, Mustafa Kemal de vardır. Keriman Halis'in dünya güzeli seçilmesi üzerine Mustafa Kemal şu sözleri söylemiştir: *"Türk ırkının neçip güzelliğinin daima mahfuz olduğunu gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerinde hükümlerinden memnunuz. Şunu ilave edeyim ki, Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarihi olarak bildiğim için, Türk kızlarından birinin dünya güzeli intihap olunmuş olmasını çok tabii buldum."*⁸⁷

Atatürk'ün milliyetçilik üzerine belagatlarının çoğunda ırk değil, dil, ülkü ve kültür birliğine vurgu yapılmıştır. Atatürk millet ve kavim arasında bir ayırım yapmıştır: "Millet aynı toprak parçası üzerinde oturan, aynı kanunlara tabi, ahlak ve dil birliği halinde yaşayan insan topluluğuna denir. Kullanılırken çoğunlukla millet ve kavim kelimesi karışır. Fakat şu farkla ki millet kelimesiyle siyasi kuruluş anlaşılır. Kavim 'peuple' kelimesi ise her şeyden önce kök bağını ve ırkı anlatır". 88 CHP programlarının çoğunda milletin, dil, kültür ve

⁸⁴ "Mahmut Esat Beyin Ödemiş Nutku", Hakimiyet-i Milliye, 19 Eylül 1930'dan aktaran, Ahmet Yıldız, a.g.e, s. 210.

⁸⁵ Mahmut Esat Bozkurt, a.g.e, s. 215-216.

⁸⁶ M. Esat Bozkurt, a.g.e, s. 119-120.

⁸⁷ Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 3, s. 132.

⁸⁸ Taha Parla, *Atatürk'ün...*, a.g.e, s. 188. Buradan Atatürk'ün milleti tarif ederken hiçbir zaman ırka referans vermediği türden bir anlam çıkarılmamalıdır. Bizzat Atatürk'ün el yazmalarında ırk ve menşe birliğinin milletin teessüsünde müessir olduğu görülen tabii vakalardan sayıldığı gö-

ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan meydana gelen siyasi ve sosyal bir bütün olduğu vurgulanmıştır. Buna rağmen, milliyetçiliğin siyasi ve hukuki tanımıyla etnik ve özcü tanımı arasındaki gerilim çoğu metinde ve söylevde kolayca görülebilir. Belki de Türk milliyetçiliği için doğru bir tanımlama şu olabilir: Türk dil ve kültürünü benimsemek kaydıyla, devletin eşit yurttaşı olunabilir. Türk dil ve kültürü benimsenmediği takdirde, dışlama ve ötekileştirilmeye maruz kalınır. Atatürk Türk dilinin Türk milletinin temelini oluşturduğunu söylemiş ve şöyle devam etmiştir: “Ulusun en önemli özelliklerinden biri dildir. Kendisini Türk ulusunun bir üyesi sayan kişi, her şeyden önce ve ne olursa olsun Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşamayan bir kişi Türk kültürüne ve Türk toplumuna üye olduğunu iddia ederse, buna inanmak pek doğru olmayacaktır.”⁸⁹ Yıldız’ın yerinde tespitiyle “Kemalist milliyetçilik ırkçı değil, etnistir, etno-seküler açıdan farklı kalmak isteyenlere karşı açıkça ayrımcıdır. Kemalist milli bütünleşme sürecinin itici gücünü asimilasyon, tehcir, v.s gibi etnik yönetim stratejileri oluşturmuştur.”⁹⁰

B. KEMALİST MİLLİYETÇİLİĞİN TÜRK OLMAYAN ETNİK UNSURLARA BAKIŞI

Milli kimliğin inşa sürecinde tarihin yeniden yazımında Osmanlı ve İslam geçmişinin istenilmeyen, öteki olarak görülmesi Müslüman etnik unsurlar içerisinde ciddi bir rahatsızlığa sebebiyet verdiği yukarıda vurgulanmıştı. Kurtuluş Savaşı yılları boyunca özellikle Kürt etnisitesini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bağlayan, cemiyetin, padişah ve halifeyi yabancı boyunduruğundan kurtarma söylemi idi. Ancak cumhuriyet kurulduktan kısa bir süre sonra, saltanatın ilgası, cumhuriyetin ilanı, bir yıl sonra ise hilafetin kaldırılması Kürt etnisitesi içinde bir patlamaya sebebiyet vermiştir. Birinci meclis açıldığında Mustafa Kemal, “Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksut olan ve Meclis-i alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiye’dir... Bu mecmuayı temsil eden her bir unsur-u İslam, bizim kardeşimiz ve menafii tamamiyle müşterek olan vatandaşlarımızdır”⁹¹ biçiminde konuşmuştur. Mustafa Kemal’in Samsuna çıkışın-

rılmektedir. Bkz., Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları** (Ankara: TTK, 1998), s. 22.

⁸⁹ Akt. Soner Çağatay, a.g.m, s. 247.

⁹⁰ Ahmet Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt:2 (İstanbul: İletişim, 5, Baskı, 2006), s.221.

⁹¹ Atatürk’ten Aktaran: Sibel Yardımcı& Şükrü Aslan, “1930’ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskan ve Ulusun İnşası”, **Doğu Batı**, Yıl: 11, Sayı: 44 (Şubat/Mart/ Nisan, 2008), s. 131.

dan saltanatın kaldırılışına kadar olan zaman zarfında yapmış olduğu yazışmaların birçoğu hilafet ve saltanatı kurtarma retoriği üzerine kuruludur.⁹² Yukarıda değinildiği gibi hilafet ve saltanatın kaldırılması, bunun yanında birinci meclisin açılışında verilen sözlerin tutulmaması Kürt etnisitesinin Şeyh Sait öncülüğünde ayaklanmasına sebebiyet vermiştir. Kısmen Osmanlı'yı oluşturan etnik unsurları birarada tutmak için geliştirilen Osmanlıcılık siyasetinin, kısmen de gayrimüslim etnik unsurların ayrılmasından sonra Müslüman etnik unsurları birarada tutmayı hedefleyen İslamcılık siyasetinin başarılı olamayışı sonucunda benimsenen Türkçülük siyaseti ve bu siyasetin zorunlu sonucu olan Türk milletinin inşa sürecinde Kürtler ve Türkleri birarada tutan yegâne rabita olan İslam ve Osmanlı geçmişinin yer almayışının sebebiyet verdiği Kürt isyanı, Kemalist elitin farklı etnik unsurlara yönelik tahammülsüzlüğünü artırmıştır.

Şeyh Sait isyanıyla farklı etnik unsurların asimilasyonu ve "totaliter" politikaların uygulanması için gereken 'meşruluk' zemini yaratılmıştır. Şeyh Sait isyanıyla asimilasyon ve totaliter politikaların uygulanmasının meşruluk zemini yaratıldı derken, Şeyh Sait isyanını Kemalist elit çıkardı gibi bir şey ima edilmemektedir. Ancak Kazım Karabekir'in Kürt Meselesi kitabı incelendiğinde Kemalist elitin isyanın çıkacağından haberdar olduğu halde önlem almadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Konunun önemine binaen Karabekir'in olaya ilişkin değerlendirmesi aşağıya aynen aktarılmıştır:⁹³

Hatta 332 (1922) senesi Teşrinievvel'inde (Ekim) Bursa'da İsmet Paşa Hazretlerine : "Büyük salahiyet verilirse Şarkın ıslahını deruhte ederim" teklifinde bulundum... Yapılması gereken işler hakkında 4/Şubat /338 (1922), 16/Teşrinisani (Kasım)/ 338, 26/Nisan/339 (1923), ve 4/Haziran/1339 (1923) ve 20/Ağustos/1339 (1923) da mükerreren ikaz ettim ve lahiyalar yayınladım... Kürtlerin iğfalata kapılarak büyük zararlar getireceğini tahriren, şifahen ve mükerreren bütün alakadar zatlara anlattım. İstanbul'da herhangi bir irticadan korkmak vehimdir. Kürtlerin bakımı ve oraların ıslahı için hala bir program bile yapmadınız. Bunu 30/Nisan/340 (1924)'da Çankaya'da söyledim. Dahiliye Vekili Recep Bey'i de 18/Haziran/340 (1924)'da ikaz ettim: Dahiliye Vekaletinin hala uyuduğunu söyleyerek yapılması lazım gelen işleri anlattım. Ve Kürtlerle uğraşan başka milletlerin muazzam neşriyatını gösterdim.

8/Teşrinievvel/340 (8 Ekim 1924) ve 14/Teşrinievvel/340 (14 Ekim 1924)'da ilkbaharda Kürt isyanı çıkacağı ve nasıl olacağını İstanbul Polis Müdüriyeti Dahiliye Vekaletine bildiriyor. Bu malumatı da (Mister Tamilen) namıyla İn-

⁹² Hilafet ve padişahı kurtarma retoriğine ilişkin birçok belge için bkz: Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk 1919-1920*, Cilt: 1 (TTK Yayınları, 6. Baskı, 2007).

⁹³ Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Yay. Haz. Faruk Özerengin (İstanbul: Emre 2000), s. 12-13.

gilizce bilir bir merkez memurunu Kürt reisleri ile temasa getiriyor ve onları muhtariyet almak için isyana teşvik ediyor...

26/Teşrinievvel/340 (8 Ekim 1924)'da Çapakçur başmuallimi Dündar Alp Bey hükümeti merkeziyeye dahi Kürtlerin isyan edeceğini bildiriyor. Bütün bu işlere ve malumata rağmen vukuata sahne olacak yerlerde tedbir almak değil, Hükümet-i mahalliyelere haber bile verilmiyor. Halbuki Kürtlerin (135) şube teşkilatı yaparak ve İstanbul Hükümetinin malumatı tahtında oradaki reislerle Şarktaki Kürtler temaslar ve kararlar yapıyorlar. Yani Hükümet de bunlarla daim adım beraber yürüyor.

Rapordan anlaşıldığı kadarıyla Kürt isyanının ne zaman çıkacağı ve nasıl olacağına ilişkin bilgiler en net haliyle Ekim 1924'te hükümete bildirilmiştir. Ancak hükümet hiç bir tedbir almamıştır. Karabekir'e göre tedbir almamanın sebebi, iktidara gelme potansiyeli taşıyan kendi partisinin (TCF) kapatılmasına ve ülkede otoriter politikaların uygulanmasına uygun zemin yaratmadır. Kürtlerin ıslah edilmesi ve isyanın bastırılması konusunda CHF ve TCF arasında fikir ayrılığı söz konusu değildir. Fikir ayrılığının olduğu nokta CHF, isyanı TCF ile ilişkilendirirken, TCF isyanın hükümetin ihmalkârlığı yüzünden çıktığı kanaatindedir. Diğer bir ayrılık noktası ise 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun öngördüğü İstiklal Mahkemelerinin nerelerde kurulacağıdır. CHF isyan bölgesi ve Ankara'da kurulmasını savunurken, TCF İstiklal Mahkemelerinin sadece isyan bölgesinde kurulması gerektiği, Ankara'da kurulmasının gereksiz olduğu ve Ankara'da kurulmasının sebebinin diğer muhalifleri de bastırmak, sindirmek olduğu görüşündedir.⁹⁴

Karabekir'le paralel olarak Halide Edip Adıvar, 1925-1927 (Tacriri Sükûn Kanununun yürürlükte kaldığı dönem) dönemi Türkiye'sinin dünyada eşi benzeri görülmemiş bir diktatörlük dönemi olduğunu savunmuştur. Kürt isyanından sonra çıkarılan Tacriri Sükûn Kanunu'nu Adıvar şöyle değerlendirmiştir: "*Ordu akabinde Kürt bölgelerini yatıştırdı ve mahkemeler muhalefeti sindirip yaklaşık iki yıl süren bir terör devri başlattı. Bu şekilde yaratılan diktatörlük, Türkiye'de hiçbir zaman kendini bu isimle anmadı. Diktatörlük bir meclis tarafından kabul edilmişti. Fakat, uzun baskı ve hafiyelik geleneği hemen yeni rejimin parçası oldu. Basın, Tacrir-i Sükûn Kanunu yasalaşmadan önce hükümeti eleştiren önde gelen gazetecilerin tutuklanmasıyla yıldırıldı. İhtilalci yasanın muhtelif hallerde geçmişe yönelik uygulaması (parlamenter dokunulmazlığa sahip) muhalefet partisi üyelerinin tutuklanmaları ve idamları bir yana bu terör devrinin ahlaki sorumluluğu TBMM'deki çoğunluğa aittir.*"⁹⁵ Kanun, sadece isyanın bastırılması için çıkarılmış olmayıp,

⁹⁴ İstiklal Mahkemelerine ilişkin tartışma için, bkz., Kazım Karabekir, a.g.e, s. 24-44.

⁹⁵ Halide Edip Adıvar, a.g.m, s. 118.

hükümete muhalif ne kadar kurum varsa, bunları susturmanın aracı olmuştur.⁹⁶

Kanun muhalefeti susturabilecek esnek maddeye yer vermemiş olsa TCF de kanunu destekleyecekti. Yukarıda da belirtildiği gibi iki fırkanın uzlaşmadıkları nokta Kürtlerin asimilasyon ve ıslahı değil, muhalefetin susturulmasıdır. Kürtlerin asimilasyon ve ıslahı Karabekir'in uzunca üzerinde durduğu konudur. Karabekir, "*Bugün isyan edenlere bütünü şiddeti göstermek ve bunları gayet az bir zamanda ıslah etmek her namuslu insanın tamamiyle arzu ettiği bir şeydir*" şeklinde konuşmuştur.⁹⁷ Zaten isyandan uzun bir süre önce Karabekir'in Kürtlerin ıslahına ilişkin raporlar hazırlayıp hükümete sunduğu bilinmektedir. Karabekir'in korktuğu noktalardan bir diğeri ise, isyanın dini içerikli gerici bir isyan addedilmesidir. Şeyh Sait isyanın mürteci, dinci bir isyan olarak değerlendirilmesi, dine karşı radikal önlemlerin alınmasını da meşrulaştırma girişimi olarak okunabilir. Hükümetin, Şeyh Sait isyanını muhalefeti susturmayı, radikal dini reformlar yapmayı, Kürtleri asimile etmeyi meşrulaştırarak zemini yaratacak bir biçimde okuduğu savunulabilir.

Şeyh Sait isyanının yaratmış olduğu zeminden hareketle genelde Müslüman etnik unsurları özelde ise Kürtleri asimile edebilecek rapor ve programlar hazırlanmaya başlanmıştır. Müslüman etnik unsurları Türkleştirmek için pratik önlemler alınırken, söylemsel düzeyde Türkiye'nin etnik açıdan homojen olduğu tezi geliştirilmiştir. Resmi ideolojinin temel tezi şuydu: "*Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük, Çerkezlik ve hatta Lazlık ve Pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız. Mazinin karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihi tekallübatın mahsulü olan bu yanlış telakkileri hulusla ve samimiyetle düzeltmek vazifedir.*"⁹⁸ Dikkat edilmesi gereken husus, Kürtler, Çerkezler, Lazlar, Pomaklar'ı kendimizden sayarız denilmiyor. Kendilerine Kürtlük, Lazlık, Çerkezlik ve Pomaklık telkin edilmiş vatandaşlarımızı kendimizden sayarız deniliyor. Vurgulanmak istenen, aslında Türk olan bu etnik unsurlara, Kürtlük, Lazlık, Çerkezlik ve Pomaklık mazinin karanlık devirlerinde birileri tarafından (ki tek parti dö-

⁹⁶ Takrir-i Sükun kanununun birinci maddesi çok esnektir ve hükümete yönelik herhangi bir muhalif söylemi bile devlet nizamı gerekçesiyle cezalandırabilir. Kanununun birinci maddesi şöyledir: "*İrtica ve isyana ve memleketin nizamı ictimaisini ve huzur ve sükunetini ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilimum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşübbüsat ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurum tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını Hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir.*" **Türk Parlamento Tarihi, TBMM 2. Dönemi, 1923-1927**, Der. Kazım Öztürk (Ankara: TBMM Vakfı, Basım Tarihi Belirtilmemiş), s. 3.

⁹⁷Karabekir, a.g.e, s. 26.

⁹⁸ Genel Sekreter Recep Peker'in Program Açıklaması (1931), aktaran: Taha Parla, **Kemalist Tek-Parti İdelojisi ve CHP'nin Altı Oku**, s. 110.

nemi Kemalist elitin yazınlarına dikkat edilirse bu birileri daima dış mihraklardır) telkin edilmiştir. Yani etnik bakımdan yukarıda sayılan bu unsurlar Türk'türler. Farklı etnik unsurların varlığının kabul edilmemesi sadece Peker gibi totaliter Kemalist düşünürü ait değil rejimin resmi politikasıdır. Atatürk'ün manevi kızı olan Afet İnan'ın kaleme aldığı ve Mustafa Kemal'in el yazmalarının da içinde bulunduğu *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazmaları* isimli kitapta Peker'in yukarıda söylemiş olduğu sözlerin benzeri sözler yer almaktadır.⁹⁹ Ayrıca, Peker'in yukarıdaki sözleri kendisinin yazmış olduğu bir kitapta veya kişisel söylevinde değil de, CHP'nin genel sekteri olarak programını izah ederken söylemiş olması etnik homojenlik anlayışının resmi politika olduğunun göstergesidir. Türkler ve diğer etnik gruplar arasında özdeşlik kurulmasının yanında, programın dikkate değer bir diğer özelliği ise, bu yanlış anlaşılmanın (yani Türk, Kürt, Çerkez, Laz ve Pomak gibi unsurlar arasında etnik farklılıkların var olduğu) hulusla ve samimiyetle düzeltilmeceğinin söylenmesidir. Bu düzeltme işi ise iskân ve asimilasyon politikalarıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Şeyh Sait isyanından hemen sonra 1925 yılında Şark Islahat Planı yapılmıştır. Planda şu konulara yer verilmiştir: "*Ermenilerden kalan arazilerin Kürtlere kiraya dahi verilmemesi ve bunların evleri, hayvanları, tarım araçları ve bir yıllık geçimleri hükümet tarafından sağlanacak biçimde, Balkan ve Kafkas göçmenleriyle iskân edilmesi. On yıl içerisinde buraya 500 bin göçmen yerleştirilmesi (md.5). Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan il ve ilçelerdeki devlet dairelerinde, okullarda, 'çarşı ve pazarlarda Türkçe'den maada lisan kullananların' hükümet ve belediye emirlerine karşı gelmekten ve mukavemetten cezalandırılması (md.13). Fırat'ın batısındaki dağınık Kürt yerleşmelerinde Kürtçe konuşmanın 'behemehal' yasaklanması ve kız mekteplerine ehemmiyet verilerek kadınların Türkçe konuşmalarını temin etmek (md.16)."*¹⁰⁰

Sadece Şeyh Sait isyanından sonra isyanı bastırmaya yönelik önlemler alınmakla kalmamış, Kürtlerin tehlikesizleştirilmesi için tek parti dönemi boyunca çeşitli iskân politikaları geliştirilmiştir. Dersim isyanından sonra bölgeye durumu görmek için giden İsmet İnönü bir Kürt raporu hazırlamıştır. Raporunda Kürtlerin asimilasyonu, asimilasyonun gerçekleştirilmesi için iskânı

⁹⁹ "Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkeslik fikri ve hatta Lazlık veya Pomaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Mazinin istibdat devirleri mahsülü olan bu yanlış tevsimler, birkaç düşman alet, mürteci beyinsizlerden maada hiçbir millet ferdi üzerinde teallümden başka bir tesir hâsil etmemiştir. Çünkü, bu millet efradı da umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlaka ve hukuka sahip bulunuyor." Afet İnan, *Vatandaş...*, s. 23.

¹⁰⁰ Şark Islahat Planı'ndan Aktaran: Baskın Oran, "Tekrar Merhaba 1938", *Radikal İki* (23 Aralık 2007).

ön plana çıkarılmıştır. Bunun dışında olağanüstü yetkilerle donatılmış müfettişlikler kurulması gündeme gelmiş, olağanüstü yetkilerle donatılmış olan müfettişlikler hayata geçirilmiştir.¹⁰¹ Kurulacak bu müfettişlikler için şu yetkiler öngörülmüştür: “*Bu Genel Enspektörlerin asayiş, iskân ve program hususlarında da vekâletlerin yegâne muhatabı olması başlıca meseledir. Bununla beraber genel Enspektörlerin müdahale edemeyecekleri iş olmayacaktır. Genel Enspektörler lüzumlu ve acil gördükleri anda muntikaları dâhilindeki herhangi bir emri veya tedbiri durdurmaya, tadil etmeye salahiyyetli olacaklardır... Doğu illerinde yer yer tatbik olunmak üzere özel bir adliye rejimi kanun ile tayin olunacaktır.*”¹⁰² Kürtlerin asimilasyonunun ön koşulu, Kürt dilinin yok edilmesi olarak görülmüştür. Planların merkezi önerilerinden birisi, vasıta ne olursa olsun Kürtlere Türkçe'nin öğretilmesidir. İnönü'nün raporlarından sonra kurulan 1. Umumi Müfettişliğe atanan Abidin Özmen de Kürt raporu hazırlamıştır. Raporunda asimilasyon kelimesi çok kere kullanılmış ve “*Halkevlerinin, bilumum münevverlerin, Devlet daireleri, müesseseleri, memur ve müstahdemlerinin bilhassa vazife başında Kürtçe konuşmasına kat'iyen müsaade edilmemelidir. İşi olan köylü Türkçe bilmiyorsa bile, memur derhal onunla Kürtçe anlaşmağa başlamamalı, memur olmayandan bir tercüman getirmeye mecbur tutulmalıdır. Bu suretle yaratılacak müşkülat Türkçe meramını anlatmağa saik olacaktır,*” denilmiştir.¹⁰³ Yukarıdaki alıntıdan Türkçe kullanımının devlet daireleriyle sınırlandırdığı kanaatine varılmamalıdır. Çünkü devlet dairelerinde Türkçe bilmeyenlerin zor durumda bırakılmaları kapsamlı bir asimilasyon politikasının küçük bir kısmıdır. 1930 yılında Dâhiliye Vekili imzalı bir genelgede, “*Kadınlar arasında Türkçe'nin yaygınlaştırılmasına çalışılacak, Türk kızlarının Türkçe konuşmayan köylülerle evlendirilmesi teşvik edilecek, Türkçe bilmeyen köylü kadınları şehirlere celbedilerek Türk evlerine münasip hizmet ve suretlerde yerleştirilecektir*”¹⁰⁴ denilmiştir.

Tek parti dönemi boyunca sadece Kürtler üzerinde iskân ve asimilasyon gibi etnik stratejiler uygulanmamış, diğer etnik unsurlara yönelik planlar da hazırlanmıştır. Kürtleri Türkleştirmek için bölgeye Karadeniz'den Türkler gönderilmiştir. İnönü, Karadeniz'den gelen Türklerin rahat yaşayabilmelerinin bu bölgeye gönderilecek diğer Türkler açısından çok önemli olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁵ Ayrıca merkezleşme, homojenleşme, ahenk ve uyumu merkeze alan korporatist ideolojinin gelişimi ve mantığı, farklı etnik unsurların

¹⁰¹ İnönü'nün iskân raporu için bkz: Saygı Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu** (Doğan Kitap, 1. Baskı, Aralık, 2007).

¹⁰² A.g.e, s. 54-55.

¹⁰³ Birinci Umum Müfettiş Abidin Özmenin Raporu, **İsmet Paşanın Kürt Raporu** içinde, s. 123.

¹⁰⁴ Akt. Oran, “Tekrar Merhaba 1938”.

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Saygı Öztürk, a.g.e.

varlığının ulus-devlete yönelik başkaldırıları tetikleyeceği yönündedir. Asimilasyon politikaları başkaldıracak, etnik unsurları rejimle barıştırmanın yeğâne aracı olarak görülmüştür ve rejimle ve Türklükle kaynaşmak istemeyen etnik unsurlar ötekileştirilmiştirler. Bunun dışında merkeze yönelik başkaldırı potansiyelleri taşıdıkları düşünülen gayr-i Müslim etnik unsurların da Türkleştirilmeleri hedef alınmıştır. Ancak bunları Türkleştirmek mümkün olmasa bile, Lozan'da tanınan özerklik hakları kısıtlanmıştır. Devlet bunların dini kurumlarını denetim altına almıştır. Türk milli kimliğinin etnik açıdan ötekileştirdiği halkların başında Araplar gelir. Özellikle, Osmanlı devletinin çöküşünün sebebi olarak görülen İslam'ın 'bozulmuş' halini temsil ettiği düşünülen Araplar, milli kimliğin en önemli ötekisini oluşturur. Yıllarca Kuran'ının dili olarak kullanılan Arapça, Türk dilinin gelişimi önünde en büyük engel olarak görülmüştür.

SONUÇ

Cumhuriyeti kuran elitin siyasal ideolojisi olarak Kemalizm, toplumda ahenk ve uyum arayan, sınıfsal ve bireysel çıkar farklılıklarının çatışmaya dönüşmesine engel olmaya çalışan korporatist bir ideolojidir. Kemalist ilkelerin tamamı toplumsal hayatın her alanında uyumu ve ahengi tesis etmeye yönelmiştir. Halkçılık, milliyetçilik, laiklik, cumhuriyetçilik ve devletçilik gibi ilkelere toplumsal ahengi temsil eden ilkeler işlevi yüklenmiştir. Kemalist ideolojinin özünü oluşturan ahenk ve uyum, din ve farklı etnik gruplara bakışın da belirleyicisi olmuştur. Kemalist milliyetçilik, dışarıya karşı yayılmacı olmayan, ancak içeride etnik ve kültürel farklılıkları kabul etmeyen monist bir milliyetçiliktir. Millet, homojen ve kaynaşmış bir kütle olarak kabul edilmektedir. Farklı etnik grupların varlığının kabulünün milli organizmayı bozacağı varsayıldığı için asimile edilmesi öngörülmüştür. Cumhuriyet modernleşmesinin üzerine kurulduğu temellerden en önemlisi, iskân, asimilasyon gibi etnik stratejilerdir. Cumhuriyet Türkiye'sinde anayasal, siyasi/hukuki milliyetçilikle, etnik/özcü milliyetçilik arasında açık bir gerilim vardır ve bu gerilim, farklı etnik grupların kimlik taleplerinde kendisini açıkça ortaya koymaktadır. Öz Türkler, Batılı Türkler, saf Türk kanı, dünyanın en güzel ırkı gibi söylemler cumhuriyet modernleş(tir)mesini gerçekleştirmiş elite istisnai bir duruma işaret etmez. Türk dil ve kültürü milletin tanımında anayasal hukuki bağdan her zaman daha önemli olmuştur. Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi irrasyonel tezler, cumhuriyet modernleşmesine içkindir ve Türk milletinin üzerine inşa edildiği temeli oluşturur. Bu tezlerin içinde barındırdığı etnik vurgular, Türkiye'de farklı etnik gruplara yönelik hoşgörüsüzlük, milli kimliğin başarıyla inşa edilmesinin önünde engeldir. Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanmış olan ve bugün hala varlığını çok güçlü bir şekilde hissettiren etnik ihtilafların sebebi,

Türk milliyetçiliğinin etnisist boyutudur. Osmanlı ve İslam geçmişinin muzaffer Türk'ün tarihinde bir kaza olarak görülüp ötekileştirilmesi ise, bu problemleri daha da müzminleştirmiştir. Türkiye'de etnik ihtilafları çözmenin temel koşulu, cumhuriyet modernleşmesinin etnisist milliyetçiliğinin tasfiyesiyle mümkündür. Yurtdışında yaşayan ancak, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olmayan Türklerden söz edilirken kullanılan soydaşlarımız kelimesi (üstelik soydaşlarımız kavramının devletin önemli yerlerini işgal edenler tarafından kullanılması) Türk milliyetçiliğinin etnisist yönünün açık göstergesidir. Türkiye'nin resmi ideolojisi olan tek-parti dönemi Kemalizminin esin verdiği siyasal aktörlerce hazırlanmış raporlarda, modern demokrasilerde bireyin özel alanı olarak tariflenen evlilik gibi konuları merkezi politikanın bir aracı haline getirmek, Kemalizmde totaliterizme kapı açıldığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁶ Kamusal ve özel alan ayırımının yapılamıyor olması, resmi dil ile gündelik dilin ayırt edilememesi gibi bir sonuç doğurmuştur. Bunun uzantısı olarak Türk dili denildiğinde, her zaman resmi dili aşan gündelik dil anlaşılmıştır.

Cumhuriyetçi elitin temel korkularından belki de en önemlisi olan arsız ulusal hareketlerin bir yönünü sosyalist enternasyonalizm oluşturuyorsa da, diğer yönünü de İslam'ın ümmet anlayışından kaynaklı tehlike algısı oluşturur. İslam'ın milli sınırları aşan öznesi olarak Müslüman ümmeti korkusu, Kemalizmi milli bir din inşa etmeye sevk etmiştir. Milli din inşasının bir yönünü ümmet anlayışı korkusu oluştururken, diğer yönünü ise dinlerin çağının kapandığına yönelik pozitivist bilimselcilik anlayış oluşturur. Kemalist elit, Osmanlı'nın çöküşünü İslam'ın Osmanlı'da egemen olan Arap ve Fars yorumuna bağladığı için, bu yorumun dışında bir İslam yorumu yapılmaya çalışılmıştır. Türkiye laikliği din ve devlet işlerinin ayrımı ve vicdan özgürlüğü üzerine değil, devletin dini denetlemesi üzerine kurulu olduğu ve devlet belli bir dini görüşün savunuculuğunu yaptığı için, problemlidir. Kemalistlere göre

¹⁰⁶ Kemalizm'in totaliter özelliklerinin açığa çıktığı dönem 1935 yılıdır. CHP'nin 1935 programında öngördüğü parti-devlet özdeşliği totaliterizmin en açık göstergesidir. Ancak, parti-devlet özdeşliğinin 1935 yılında hayata geçirilmiş olması, bir kısım Kemalistlerin 1935'ten önce de totaliter özellikleri olmadığı anlamına gelmemelidir. Kaldı ki, totaliterizm sadece parti-devlet özdeşliği değil, gündelik hayata varıncaya kadar hayatın her alanının kontrol edilmesi, alternatif haber kaynaklarının susturulması ve devlet dışı özerk bireysel ve toplumsal alanların baskı altında tutulması ve bu çerçevede siyasal rejimin isterlerine uygun olmayan toplum kesimleri üzerinde baskı kurulmasıdır. Bilinç değiştirme ve kendilerine yanlış bilinci yok etme öncülüğünü tanıyan ideolojiler istemeseler de totaliterizmin tuzağına düşerler. Tek parti döneminin önemli siyasi figürlerinden olan Recep Peker, gündelik hayata varıncaya değin her şeyin kontrol edilmesi ve değiştirilmesi gerektiğini söyleyerek totaliterizmin güçlü bir savunucusu olduğunu göstermiştir. Bkz., Recep Peker, **İnkılap Dersleri**; Recep Peker, **CHP Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri** (Ankara: Basımevi Belirtilmemiş, 1935).

iki tane İslam vardır: Birincisi akıl, ilim ve fenle barışık milli İslam, diğeri ise şeriatçı, gerici, softacı, ümmetçi İslam'dır. Milli din yorumu dışında bir İslam yorumu yapmaya yeltenmek, gericilikle suçlanmaya vesile olur. Bu iki İslam arasında yapılan keskin ayırım, Türkiye'de sivil bir din anlayışının gelişmesine engel olmaktadır. Yalnızca devletin yaptığı İslam yorumunu benimseyenlerin varlığının meşru görülmesi, Türkiye'deki farklı dini yorumlamalar yapanların, ancak devleti ele geçirirsek varlığımızı kabul ettirebiliriz gibi bir algıyla hareket etmelerine sebebiyet vermektedir. Devletin dini kuşatması ve denetlemesinden, ancak dinî karakterli hareketlerin devleti kuşatması vesilesiyle kurtulunabilir algısını besleyen, Türkiye laikliğinin denetimci, kontrolcü ve dayatmacı boyutudur. Farklı din yorumlarının gelişimine engel olmamak, belli bir mezhepsel, felsefi ve dini dayatmada bulunmamak laikliğin asli unsurlarıdır. Devletin belli bir dini yorumun savunucusu olmaktan çıkıp, farklı din yorumlarının karşısında tarafsız bir konum alması ve onların tabii seyrine engel olmaması dinsel ve mezhepsel ihtilaflardan kurtulmanın ön koşuludur.

Cumhuriyet modernleşmesinin laiklik algısını şekillendiren asli öğelerden birisi ise pozitivistizmdir. Dini, uygarlığın gelişiminde bir çocukluk evresi olarak gören pozitivist bilimsellik algısı, dinin kontrol edilmesine sebebiyet veren felsefi zemini oluşturmuştur. Pozitivist düşünce dünyasının en önemli özelliği dikotomik bir bakış açısına sahip olmasıdır. Akıl ile ruh, bilim ile din, akıl ile vicdan arasında dikotomiler kurup, birincisini ilericiliğin sembolü, diğeri ise gericiliğin sembolü sayan pozitivist algıdan kurtulmadıkça da Türkiye'deki dinî problemlerin üstesinden gelmek çok zordur. Dikotomik bir bakış açısıyla elitler ve halk arasında bir ayırım yapan jakoben modernist bakış açısı, halka ait değer ve sembollerin dizaynına girişmiş, yeni bir toplum inşa etmeye çalışmıştır. Fakat bunda başarılı olunamamış, aksine gerilimin bugünlere dek uzanan müzmin bir hal almasına vesile olmuştur. Cumhuriyet modernleşmesinin, tarih, milliyetçilik/etnisite, din/laiklik algısı bugün de varlığını devam ettiren dinsel ve etnik muhalefetin beslediği yataktır.∇

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edip (1995), "Türkiye'de Diktatörlük ve Reformlar", Çev. Mehmet Özden, **Türkiye Günlüğü** 37 (Kasım-Aralık).
- AKTAR, Cengiz (1993), **Türkiyenin Batılılaştırılması**, Ayrıntı, İstanbul.
- ALPAY, Şahin, "Mukayeseli Açından Türkiye'de Laiklik," **Çağdaş Atatürk Sempozyumu**, Türkiye İş Bankası.
- ANDERSON, Benedict (1995), **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır Metis, İstanbul.
- ASLAN, Cumhur (2006), "M. Saffet Engin", Ed.Ahmet İnel, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt: 2, Kemalizm**, İletişim, İstanbul.
- ATATÜRK (2007), **Nutuk 1919-1920 Cilt:1**, TTK, Ankara.
- _____, (2006), **Söylev ve Demeçleri**, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi).
- ATAY, Falih Rıfkı (1980), **Atatürkçülük Nedir?** Betaş, İstanbul.
- _____, **Çankaya**, Pozitif.
- AYDIN, Suavi (2006), "Cumhuriyetin İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: İrkçi Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü" Ed. Ahmet İnel, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt: 2, Kemalizm**, İletişim, İstanbul.
- AYKUT, Şeref (1936), **Kamalizm (C.H. Partisi Programının İzahı)**, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul.
- ARIN, Engin (1955), **Atatürkçülük'te Dil ve Din**, Atatürkent, Ankara.
- BORA Tanıl (2003), **Türk Sağının Üç Hali**, Birikim, İstanbul.
- BOZKURT, Mahmut Esat (1967), **Atatürk İhtilali**, Altın.
- ÇAĞATAY, Soner (2003), "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite", Çev. Defne Orhun, **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Cilt: 3, Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, İletişim, İstanbul.
- CHP (1935), **CHP Programı 1935**, Ulus Basımevi, Ankara.
- CUNDİOĞLU, Düccane (1998), "Dinin Millileştirilmesi ve Türkçe İbadet," **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, Ed. Mete Tunçay, Türkiye İş Bankası.
- DEMİREL Ahmet (2003), **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim, İstanbul.
- DİVİSON, Andrew (2006), **Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik**, Çev. Tuncay Birkan, İletişim, İstanbul.
- GÖRAL, Özgür Sevgi (2006), "Afet İnan", Ed. Ahmet İnel, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt: 2, Kemalizm**, İletişim, İstanbul.
- HOBSBAWM, Eric (2006), **1870'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı, İstanbul.
- İNAN, Afet (1947), **Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi, Türk Irkının Vatanı Anadolu**, TTK, Ankara.

- _____ (1977), **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK, Ankara.
- _____ (1998), **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazmaları**, TTK, Ankara.
- İNSEL, Ahmet (1990), **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, Birikim, İstanbul.
- KARABEKİR, Kazım (2000), **Kürt Meselesi**, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre, İstanbul.
- KARPAT, Kemal H. (1996), **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa, İstanbul.
- KYMLICKA, Will (1998), **Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul.
- MERT, Nuray (2006), "Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt: 2, Kemalizm**, Ed. Ahmet İnsel, İletişim, İstanbul.
- ORAN, Baskın (23 Aralık 2007), "Tekrar Merhaba 1938", **Radikal İki**.
- ÖZKIRIMLI, Umut (2008), **Milliyetçilik Kuramları Doğu Batı**, Ankara.
- ÖZTÜRK, Saygı (2007), **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, Doğan, İstanbul.
- PARLA, Taha (1995), **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku**, İletişim, İstanbul.
- _____ (1997), **Türkiye'de Resmi Kültürün Siyasal Kaynakları, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, İletişim, İstanbul.
- _____ (2005), **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, Yay. Haz. Füsun Üstel / Sabir Yücesoy, İletişim, İstanbul.
- PEKER, Recep (1935), **İnkılab Dersleri**, Ulus Basımevi, Ankara.
- _____ (1935), **CHP Genel Sekreteri R. Pekerin Söylev ve Demeçleri**, Ulus, Ankara.
- SADAK, Necmettin (1950), **Toplum Bilim Sosyoloji**, MEB, İstanbul.
- SMITH, Anthony D. (2007), **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener İletişim, İstanbul.
- ŞALGUNİ, M. Rıza (2005), **İslam ve Modernizm**, Sorun, İstanbul.
- TANÖR, Bülent (1999), "Laikleş(tir)me, Kemalistler ve Din," **75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar**, Ed. Mete Tunçay, Tarih Vakfı, İstanbul.
- TÜRK PARLAMENTO TARİHİ, **TBMM 2. Dönemi, 1923-1927**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara.
- YARDIMCI, Sibel & ASLAN, Şükrü (2008), "1930'ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskan ve Ulusun İnşası, **Doğu Batı**, Yıl: 11, Sayı: 44 (Şubat, Mart, Nisan).
- YEĞEN, Mesut (2003), **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim, İstanbul.
- YEŞİLKAYA, Neşe G. (2003), **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İletişim, İstanbul.
- YILDIZ, Ahmet (2001), **Ne Mutlu Türküm Diyebilene!**, İletişim, İstanbul.
- _____ (2006), "Kemalist Milliyetçilik", Ed. Ahmet İnsel, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt: 2, Kemalizm**, İletişim, İstanbul.
- ZÜRCHER, Erik Jan (2005), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim, İstanbul.